

Španjolska gripa u Splitu

Mić, Antonia

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:098680>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za geografiju

Diplomski jednopredmetni sveučilišni studij primijenjene geografije

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru
Odjel za geografiju
Diplomski jednopredmetni sveučilišni studij primijenjene geografije

Španjolska gripa u Splitu

Diplomski rad

Student/ica:

Antonia Mić

Mentor/ica:

izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević

Zadar, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Antonia Mić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Španjolska gripa u Splitu** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 17. siječnja 2022.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zadru
Odjel za geografiju

Diplomski rad

Španjolska gripa u Splitu

Antonia Mić

Cilj je rada istražiti pojavu i utjecaj španjolske gripe u gradu Splitu tijekom 1918. i 1919. godine. Za utvrđivanje i opisivanje pojavnosti španjolske gripe na prostoru grada korištene su matične knjige umrlih župa sveti Križ, sveti Petar i Katedrala te registar umrlih splitske Državne bolnice. Pomoću spomenutih dokumenata prikupljeni su podatci o broju umrlih, te o njihovom spolu i dobi. Na temelju prikupljenih podataka provedena je deskriptivna statistička analiza. Prvi smrtni slučajevi pojavili su se početkom rujna 1918. godine, no vrhunac epidemije je bio u listopadu i studenom. Najveći broj umrlih zabilježen je u župi sveti Križ, a najmanji u župi Katedrala. Većina umrlih bila je u dobi od 20-40 godina života, te je smrtno stradao veći broj žena. Analizom novina Novo doba utvrđeno je da je španjolskoj gripu posvećeno malo medijskog prostora s obzirom na mortalitet koji je uzrokovala.

Ključne riječi: španjolska gripa, pandemija, novine, mortalitet, Split

Rad sadrži: 62 stranice, 14 grafičkih priloga, 5 tablica, 34 bibliografske reference; izvornik na hrvatskom jeziku

Mentor: izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević

Povjerenstvo: izv. prof. dr. sc. A. Blaće (predsjednik i član), izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević (mentor i član), izv. prof. dr. sc. N. Lončar (član), izv. prof. dr. sc. Ana Pejdo (zamjenik člana)

Rad prihvaćen: 13. travanja 2021.

Rad je pohranjen u Knjižnici Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru, Ulica dr. F. Tuđmana 24 i, Zadar, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zadar
Department of Geography

Graduation Thesis

Spanish flu in the city of Split

Antonia Mić

The aim of the paper was to investigate the occurrence and impact of the Spanish flu in the city of Split during 1918 and 1919. The registers of the deceased of parishes St. Cross, St. Peter and the Cathedral and the register of the dead of the Split State Hospital were used to determine and describe the occurrence of the Spanish flu in the city. With the help of the mentioned documents, data on the number of deaths and their gender and age were collected. Based on the collected data, a descriptive statistical analysis was performed. The first deaths from this disease appeared in early September 1918, but the peak of the epidemic was in October and November same year. The highest number of deaths was recorded in the parish of the St. Cross, and the lowest in the parish of Cathedral. Most of the dead were between the ages of 20 and 40. In addition, a more women died from the consequences of illness. The analysis of Novo doba newspaper confirmed that very little media space was devoted to the Spanish flu even though it caused a high mortality.

Keywords: Spanish flu, pandemic, newspapers, mortality, Split

Thesis includes: 62 pages, 14 figures, 5 tables, 34 references; original in Croatian

Supervisor: Lena Mirošević, PhD, Associate Professor

Reviewers: Lena Mirošević, PhD, Associate Professor, A. Blaće, Associate Professor, PhD (president and member), N. Lončar, Associate Professor, PhD (member), izv. prof. dr. sc. Ana Pejdo, Associate Professor, PhD (substitute member)

Thesis accepted: 13. april 2021.

Thesis deposited in Library of Department of Geography, University of Zadar, Ulica dr. F. Tuđmana 24 i, Zadar, Croatia.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
1.1. Objekt i ciljevi istraživanja	2
1.2. Metodologija istraživanja.....	3
1.3. Prethodna istraživanja.....	4
2. Španjolska gripa u Europi	7
2.1. Španjolska gripa u Hrvatskoj	9
2.2. Smrtnost od španjolske gripe u pojedinim gradovima Hrvatske	13
3. Socijalno-gospodarske prilike grada Splita tijekom Prvog svjetskog rata i neposredno po njegovom završetku.....	15
3.1. Zdravstvene djelatnosti u gradu Splitu	19
3.2. Suočavanje sa španjolskom gripom u gradu Splitu	22
3.3. Intervencije gradskih vlasti i medicinskih službi.....	25
3.4. Prostorna distribucija smrtnosti stanovništva Splita od španjolske gripe.....	32
3.5. Ukupan broj umrlih od španjolske gripe prema gradskim četvrtima.....	44
4. Rasprava	53
5. Zaključak.....	56
6. Literatura	57
7. Izvori	59
9. Popis slika	60
10. Sažetak	62
11. Summary	62

Predgovor

Iz želje za boljim upoznavanjem s uvjetima i okruženjem u kojem su živjeli moji predci proizašao je odabir teme Španjolska gripa u Splitu. Moja baka Nikolina, koja je rođena 1919. godine u Splitu već me kroz djetinjstvo inspirirala svojim slikovitim opisima života u gradu. Ponukana njenim pričama odlučila sam detaljnije istražiti bitnu odrednicu života građana tog doba, što je španjolska gripa kao pandemijska bolest zasigurno i bila. Uz relevantne brojke o umrlima i razvoju bolesti, dana je i socioekonomska slika grada koja olakšava razumijevanje uvjeta i načina života tijekom pandemije. Moje želje usmjerene su širenju spoznaja znanstvene zajednice o temi španjolske gripe, kako u gradu Splitu tako i općenito u Hrvatskoj. Nadam se kako će moj rad doprinijeti budućim istraživačima iste ili slične tematike te kako će obrađeni podatci biti iskorišteni za daljnja istraživanja.

Pisanje ovog diplomskog rada bila je avantura s nizom uspona i padova tijekom kojih nisam bila sama. Želim se zahvaliti svojoj mentorici izv. prof. dr. sc. Leni Mirošević koja je svojim znanjem, stručnošću i iskustvom ovaj rad učinila boljim. Neizmjernu zahvalnost dugujem kolegici Katarini Glavačević koja mi je tijekom cijelog diplomskog studija, pa tako i tijekom pisanja rada bila velika podrška. Najveću zahvalnost dugujem svojoj prijateljici Katarini Magdalenić s kojom sam se nakon dugotrajnih razgovora o samom radu i smijala i plakala.

Posebnu zahvalnost dugujem svojoj obitelji koja me bodrila tijekom cijelog mog studija. Hvala mojoj majci Branki koja je svake sekunde mog postojanja vjerovala u mene. Hvala mom ocu Anti što mi je pomogao na milijun mogućih načina. Hvala mojoj braći što su me kroz svoje šale natjerali da ustrajem. Bez vas, vašeg strpljenja i potpore ne bih danas pisala predgovor svog diplomskog rada.

1. Uvod

Španjolska gripa bila je iznimno smrtonosna bolest uzrokovana virusom influence A, podtip H1N1 (Cvetnić, Savić, 2018). Pojavila se tijekom Prvog svjetskog rata, odnosno 1918. godine kada je prouzročila veliku smrtnost stanovništva diljem svijeta zbog čega se smatra jednom od najsmrtonosnijih zaraznih bolesti, pandemija, u povijesti. Pandemija se definira kao širenje neke bolesti na velika prostranstva, tj. na više država, cijeli kontinent ili cijeli svijet (URL1). Točan broj umrlih od španjolske gripe ni danas nije utvrđen zbog nepouzdanosti i nedostatka cjelovitih podataka za većinu zemalja svijeta, no prema dosadašnjim istraživanjima pretpostavlja se da je od iste umrlo od 50 do 100 milijuna stanovnika što je iznosilo između 2,5 i 5 % tadašnje svjetske populacije (Cvetnić, Savić, 2018). U novije doba znanstvenici su došli do podataka kako su pandemijom najjače bili pogođeni najsiromašniji dijelovi svijeta (Anušić, 2015).

Pandemija španjolske gripe iz 1918. godine bila je karakteristična po tome što su najčešće umirali mladi ljudi, osobito u dvadesetim i tridesetim godinama što je u suprotnosti s uobičajenim dobnim skupinama koje najviše stradavaju od gripe. Bolest se pojavljivala iznenadno, a brojni simptomi u oboljelih razvijali su se velikom brzinom. Riječ je o bolesti koja je imala mnogobrojne simptome poput povišene tjelesne temperature, glavobolje, mučnine, povraćanja, izostanke teka, dijareje i mnogih drugih. Španjolska gripa je u kratkom roku uništavala plućno tkivo od čega su oboljeli najčešće umirali, no od bolesti su stradavali i srce, jetra, bubrezi i mišići. Budući da su simptomi kod oboljelih bili raznovrsni liječnici su često postavljali pogrešne dijagnoze te su je zamjenjivali s malarijom, dizenterijom, denga groznicom i kolerom (Anušić, 2015). Uz problem nedostatka relevantnih informacija o bolesti javljao se i problem nedostatka iskusnih liječnika koji su zbog rata bili mobilizirani i poslani na ratišta (Vonić, 2014).

Španjolska gripa nije zaobišla ni prostor Hrvatske. Prema procjeni G. Hutineca (2006) bilo je najmanje 15 do 20 000 žrtava španjolske gripe, dok Ansart i dr. (2009) procjenjuju kako je bolest na prostoru Hrvatske odnijela oko 100 000 života. U svojem „pohodu“ zaraza se pojavljivala na mahove, tj. u tri vala. Prvi, ljetni val, za sobom nije ostavio velike posljedice, no onaj drugi jesenski val, zabilježio je veliki broj žrtava. Za postojanje trećeg vala ne može se sa sigurnošću reći da li je produžetak jesenskog budući da je trajao kratko i odnio manji broj žrtava (Anušić, 2015).

Prostor južnog primorskog dijela Hrvatske – Dalmacije, a time i grada Splita nije bio izuzet pošasti pandemije. Međutim dodatna otegotna okolnost za detaljnija istraživanja o ovom

problematici je nedostatak arhivske građe budući da je zgrada gradskog arhiva stradala u požaru 1943. godine (Kečkemet, 1964). Time su uništeni ionako malobrojni arhivski dokumenti o španjolskoj gripi. Stoga je teško sa sigurnošću utvrditi razmjere koje je zaraza španjolske gripe zaista uzrokovala u samom gradu. Naime, tek djelomičan uvid o posljedicama pandemije može se dobiti iz matičnih knjiga umrlih gradskih župa i bolnice, te novinskih članaka.

1.1. Objekt i ciljevi istraživanja

Objekt istraživanja ovog diplomskog rada je pojava i posljedice španjolske gripe tijekom 1918. i 1919. godine u gradu Splitu. Ciljevi rada su utvrđivanje i opisivanje pojavnosti španjolske gripe na prostoru grada Splita i to na dva načina, analizom matičnih knjiga umrlih i pregledom članaka u tiskovinama. Analizom matičnih knjiga umrlih cilj rada je utvrditi stope mortaliteta stanovništva grada Splita utjecajem spomenute epidemije na temelju prostornosti odnosno mjesta stanovanja i socijalne strukture tj. na temelju spola, dobi i zanimanja umrlih. Također, kroz analizu novinskih članaka tog vremena cilj je pratiti dinamiku širenja španjolske gripe na prostoru Dalmacije osobito Splita i (ne)prisutnost španjolske gripe u medijima s namjerom *iščitavanja* značaja španjolske gripe u javnosti.

Na temelju objekta istraživanja i ciljeva istraživanja u radu su postavljene hipoteze:

Hipoteza 1. Španjolska gripa bila je glavni uzročnik morbiditeta u Splitu 1918. godine

Hipoteza 2. Najveća stopa smrtnosti zabilježena je u težačkim gradskim četvrtima Veli Varoš i Lučac

Hipoteza 3. Veća stopa smrtnosti zabilježena je kod muškog stanovništva Splita

Hipoteza 4. Španjolska gripa u Splitu medijski je bila loše popraćena

1.2. Metodologija istraživanja

Glavni izvor za analizu pojavnosti i smrtnosti stanovništva od španjolske gripe (influence) na prostoru Splita su matične knjige umrlih župa sveti Petar-Lučac¹, sveti Križ - Veli Varoš² i Katedrala-sveti Dujam³, te registar umrlih splitske Državne bolnice⁴ za godinu 1918. i 1919. U matičnim knjigama umrlih sadržani su podaci o spolu, dobi, vjeroispovijesti, staležu, zavičaju i prebivalištu, imenu i prezimenu roditelja, vremenu i mjestu smrti te uzroku smrti. Iako su spomenute knjige vođene vrlo detaljno dio podataka nije upisan ili je upisan nečitko. Podatci o staležu su manjkavi zbog čega nije bilo moguće napraviti analizu zanimanja preminulih od posljedica španjolske gripe. Podatci o prebivalištu pokojnika također su nepotpuni. Naime, u matičnoj knjizi umrlih župe sveti Križ navedene su točne adrese prebivališta tek za dio preminulih, ali za većinu je navedena četvrt stanovanja. Za župu sveti Petar su također navedene četvrti stanovanja, dok je za župu Katedrala u odjeljku prebivalište upisano Grad. Kao i kod prethodnog slučaja zbog nedostataka podataka nije bilo moguće izvršiti analizu tijeka širenja španjolske gripe gradom Splitom. Svi upisi uzroka smrti pisani su na latinskom jeziku što je zahtijevalo prevođenje medicinskih termina na Hrvatski jezik.

Za analizu praćenja (ne)prisutnosti španjolske gripe u medijima su novinski članci iz tadašnjih tiskovina, i to uglavnom iz lista *Novo doba*⁵. Tijekom pisanja rada korištene su metode analize i sinteze te metoda kompilacije literature koja je direktno ili indirektno povezana s tematikom rada. Budući da se rad temelji na analizi matičnih knjiga umrlih u radu su korištene metode deskriptivne statistike. Metodološki gledano korišteni arhivski izvori su promatrani za dvije godine tj. za 1918. i 1919. godinu.

¹ Nadbiskupski arhiv Split, zbirka parica, župa sveti Petar, parice umrlih 1905. – 1920.

² Nadbiskupski arhiv Split, zbirka parica, župa sveti Križ, parice umrlih 1911. – 1920.

³ Nadbiskupski arhiv Split, zbirka parica, župa Katedrala, parice umrlih 1900. – 1920.

⁴ Nadbiskupski arhiv Split, Državna bolnica Split, parice umrlih 1905. – 1920.

⁵ Korišteni članci novina *Novo doba* iz 1918. godine – broj 22, 32, 33, 34, 51, 67,68, 69, 77, 98, 102, 105, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 150, 152, 162, 163, 165, 167, 170, 173, 188, Sveučilišna knjižnica, Split

1.3. Prethodna istraživanja

Kako je već navedeno o španjolskoj gripi u Hrvatskoj nema sustavnih i cjelovitih studija ili radova. Razlog tome je nedostatak službene evidencije umrlih od španjolske gripe stoga većina radova koja se odnosi na tu problematiku uglavnom je parcijalna odnosno obrađuju određeno područje (grad) na prostoru Hrvatske. Prvi takav rad je onaj S. Fatović-Ferenčić i S. Šain (1991) *Španjolska gripa kao uzrok smrti u gradu Zagrebu 1918. godine* u kojem autorice analiziraju izvještaje gradskog poglavarstva grada Zagreba i obdukcijske nalaze zagrebačkih mrtvozornika te iznose podatke o kretanju pandemije, tj. o mortalitetu. Također, u radu definiraju razdoblje u kojem je gripa bila prisutna na području grada Zagreba. Analizom je ustanovljeno da su prvi slučajevi španjolske gripe zabilježeni u srpnju 1918. godine. Autorica zaključuje da je u razdoblju od 1. rujna do kraja prosinca 1918. godine u Zagrebu od posljedica bolesti preminula ukupno 861 osoba. Autori J. Pantić i dr., (2006) u radu *Španjolska gripa u Zagrebu* analizom novina istražuju informiranost stanovništva o bolesti te kako su se isti nosili s njenom pojavom. Temeljem relevantnih podataka autori donose statističku analizu broja umrlih na području grada. Autori zaključuju da španjolska gripa nije bila dovoljno zastupljena u dnevnom tisku. Istraživanjem dolaze do zaključka da se bolest u gradu Zagrebu pojavila prije nego što se spominje u službenim izvještajima gradskog poglavarstva te da je broj preminulih veći nego što se navodi u službenim izvješćima.

U radu *Odjeci epidemije španjolske gripe 1918. godine u hrvatskoj javnosti* G. Hutinec (2006) istražuje zastupljenost gripe u tadašnjim tiskovinama pomoću kojih rekonstruira njeno širenje i utjecaj na prostoru Hrvatske. Autor zaključuje da su mjere poduzete od strane vlasti imale slab učinak u suzbijanju pandemije zbog političkih zbivanja tog vremena. Smatra da su Prvi svjetski rat i španjolska gripa prouzročili veliki gubitak stanovništva, no i resursa. Autor knjige *U sjeni velikog rata: Utjecaj pandemije španjolske gripe (1918. – 1919.) na sociodemografske promjene u sjevernoj Hrvatskoj* N. Anušić (2015) posvećuje pozornost geografskim i sociodemografskim aspektima širenja španjolske gripe na području sjeverne Hrvatske. Autor zaključuje da je španjolska gripa u dva mjeseca odnijela život 5500 stanovnika sjeverne Hrvatske. O razmjerima mortaliteta 1918. godine na području Kanfanara i njegove okolice piše M. Jelenić (2013) u članku *Epidemija španjolske gripe na Kanfanarštini 1918. godine mikrohistorija jednog kraja*.

Za proučavanje španjolske gripe na prostoru grada Pule značajna je doktorska disertacija I. Milovan Delić (2013) *Španjolska gripa 1918. – 1919. u gradu Puli – socijalni aspekti mortaliteta od španjolske gripe i urbana anatomije pandemije*. Glavni cilj disertacije je bio

analiziranje španjolske gripe tijekom 1918. i 1919. godine u Puli, te udio mortaliteta koja je ista prouzročila među različitim socijalnim skupinama civilnog stanovništva. Autorova analiza pokazuje da se pojava i tijek pandemije u Puli podudara s pojavom bolesti u Europi te da je mortalitet od španjolske gripe bio veći u gradskim četvrtima nižeg socijalnog statusa. Godinu dana kasnije autorica je u svom radu *Vijesti o španjolskoj gripi u puljskom dnevniku Hrvatski list* (2014) analizira članke o španjolskoj gripi s ciljem utvrđivanja zastupljenosti španjolske gripe u odnosu na druge teme.

Autorica članka *Španjolska gripa u Osijeku 1918. godine* M. Vonić (2014) analizira pojavu i tijek širenja epidemije španjolske gripe u gradu Osijeku. Autorova analiza pokazuje da su gradske vlasti pravovremeno poduzele potrebne mjere kako bih zaustavile daljnje širenje bolesti, no zaključuje da su političke promijene utjecale na ignoriranje preventivnih mjera. Autor smatra da zbog nedostatka činjenica i izvora broj oboljelih i preminulih nije moguće utvrditi. Autori R. Dorčić, T. Buterin, I. Eterović i A. Muzir u (2019) svom radu *The Spanish flu in the city of Rijeka and its surroundings in 1918. – 1919. : The public impact and the image od the epidemic* analizirali su mortalitet na području grada Rijeke. Autori navode da španjolska gripa u Rijeci ima slične karakteristike kao i ostatak gradova u Hrvatskoj. Vrhunac zaraze zabilježen je u listopadu, te je većinom umiralo mlado stanovništvo ženskog spola.

I. Mišur (2019) u radu *Španjolska gripa u dolini Neretve* temeljem podataka iz novinskih izvještaja i matičnih knjiga umrlih provodi statističku analizu mortaliteta sedam neretvanskih župa. U radu je utvrđen Opuzen kao žarište pandemije, čiji je vrhunac zabilježen u drugoj polovici studenog i krajem prosinca 1918. godine. U svih sedam župa većinom su umirale žene. Za razliku od ostatka Europe, gdje je većinom smrtno stradavalo stanovništvo u dobi od dvadeset do četrdeset godina u istraženim župama zabilježena je veća smrtnost djece do devetnaest godina. V. Huzjan i G. Benko (2020) u članku *Španjolska gripa i drugi uzroci smrti u Varaždinu od 1918. do 1920. godine* istražuju u kojoj je mjeri španjolska gripa utjecala na broj smrtnih slučajeva u Varaždinu od 1918. do 1920. godine. Autori zaključuju da je 1918. godine većina populacije umrla od španjolske gripe.

O španjolskoj gripi pisali su brojni svjetski znanstvenici iz različitih znanstvenih područja. W. T. Vaughan (1921) u radu *Influenza: An Epidemiologic Study* istražuje širenje panedmije i posljedice koje je ista uzrokovala. E. O. Jordan (1927) u radu *Epidemic Influenca: A Survey* istražuje uzroke i mehanizme širenja španjolske gripe. A.W. Crosby (1976) u znanstvenoj studiji *Epidemic and peace 1918.* proučava utjecaj pandemije na američko društvo. K. D. Patterson i F. F. Pyle (1991) u radu *The Geography and Mortality of the 1918. Influenza Pandemic* analiziraju putove širenja španjolska gripe u svijetu tijekom prvog i drugog vala,

odnosno proljeća i jeseni 1918. godine. M. D. R. Olson i suradnici u radu *Epidemiological evidence of an early wave of the 1918. influenza pandemic in New York City* istražuju pojavu španjolske gripe u gradu New Yorku u svrhu određivanja početka pandemije u 1918. godini. N. P. A. S. Johnson i J. Muller (2002) u članku *Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918. – 1920. Spanish Influenza Pandemic* istražuju globalni mortalitet uzrokovan španjolskom gripom. O razmjerima mortaliteta uzrokovanog španjolskom gripom u Europi pišu S. Ansart i suradnici (2009) u radu *Mortality burden of the 1918. – 1919. influenza pandemic in Europe*.

2. Španjolska gripa u Europi

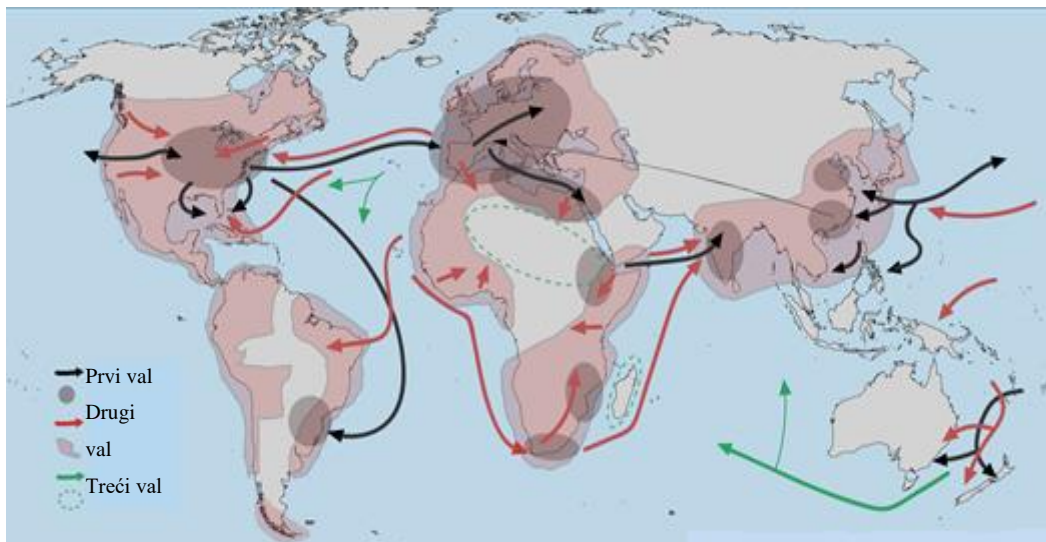
Premda se ne može sa sigurnošću tvrditi koja je ishodišna točka pojavljivanja španjolske gripe, suvremena istraživanja temeljena na dostupnim podacima kazuju kako se virus prvotno pojavio u ožujku 1918. na teritoriju Sjedinjenih Američkih Država, točnije u saveznoj državi Kansas. Virus je tada zabilježen na dva lokaliteta, na području okruga Haskell te u obližnjem vojnom kampu Funston gdje je boravilo 56 222 vojnika (Cvetnić, Savić, 2018). S obzirom na to da su Sjedinjene Američke Države bile sudionik Prvog svjetskog rata, veliki broj američkih vojnika je vojnim brodovljem poslan na ratišta u Europu. Bolest se u Europi prvotno pojavila u Francuskoj odakle se dalje u svibnju 1918. godine proširila u Španjolsku i Portugal (Anušić, 2015). Tada neutralna Španjolska nije bila okupirana ratom te su tamošnje novine imale mogućnost detaljnijeg praćenja zdravstvenog stanja nacije. Na široko se tada pisalo o pojavi zaraze koja hara svijetom, a kojom je i sam bio zaražen tadašnji španjolski kralj Alfons XIII. U konačnici je nova zaraza dobila ime „španjolska gripa“ (Cvetnić, Savić, 2018). Na znatan porast oboljelih na području zapadne Europe utjecala je velika fluktuacija vojnih kontingenata koji su tada sudjelovali u vojnim operacijama Prvog svjetskog rata. Spomenuto potvrđuje i podatak od pridošlih 859 000 američkih vojnika tijekom lipnja, srpnja i kolovoza (Anušić, 2015).

Nedugo nakon Španjolske, točnije u lipnju iste godine, španjolska gripa zabilježena je u Njemačkoj, Velikoj Britaniji te na prostoru Skandinavije (Anušić, 2015). Zaraza je potom nastavila putovati prema istoku Europe zahvativši prostor današnje Poljske i Rumunjsku. U srpnju je zabilježen drastičan porast oboljelih, a zaraza se uvelike proširila na Dansku i Norvešku. Zadnji mjesec ljeta, točnije kolovoz, zaraza je *stigla* u Švedsku i Nizozemsku čime je zapravo cijeli teritorij zapadne Europe podlegao bolesti (Radusin, 2012). Zaraza se širila kroz dva vala. Prvi tj. proljetni val španjolske gripe trajao je od ožujka do konca srpnja 1918. godine. Nakon prvoga uslijedio je i drugi, daleko smrtonosniji, jesenski val koji je trajao od kolovoza 1918. do siječnja 1919. godine (Anušić, 2015).

Dolaskom jeseni virus je podlegao prirodnim zakonitostima genetskih mutacija i postao daleko opasniji, za razliku od proljetnog vala. Žarišna točka novog vala bio je grad Brest koji je ujedno bio i glavna luka za iskrcaj američkih vojnika. Uz Brest bolest se u istom periodu pojavila u još dva lučka grada: Freetownu u Sierra Leoneu i Bostonu u američkoj saveznoj državi Massachusetts. Do danas nije razjašnjeno je li istovremena pojava mutiranog virusa povezana ili slučajna. No, sa sigurnošću se može zaključiti kako je pomorski promet imao ključnu ulogu tijekom ratnih događanja i upravo iz tog razloga su navedeni lučki gradovi bili središta iz kojih se novi soj virusa širio dalje po svijetu. Tijekom listopada bolest iz Francuske

dolazi u Italiju, a potom i do grčkih otoka (Anušić, 2015). Zaraza se gotovo istovremeno pojavila u Sjedinjenim Američkim Državama i na istoku, u Kini.

Drugi, jesenski val, ostatkom svijeta proširio se iz Bostona u Sjedinjenim Američkim Državama i nastavio svoj put prema Meksičkom zaljevu, pa sve do obala Tihog oceana. Pretpostavlja se da je virus do obala Afrike i Latinske Amerike također stigao pomorskim putem, a širenje zaraze duboko unutar afričkog kontinenta potpomogli su željeznički putevi i riječni promet. Takav obrazac širenja dogodio se i na prostoru Kine i Indije. Potrebno je napomenuti kako je Australija, zahvaljujući rigoroznim mjerama i kontroli prometa dugo odolijevala prodoru zaraze, no u listopadu 1918. jesenski soj virusa napokon je prodro i na australsko tlo, pretpostavlja se s Novog Zelanda. U konačnici se može zaključiti kako je tim prodorom virus zahvatio gotovo sve dijelove svijeta i doveo do najveće virusne pandemije u 20. stoljeću (Anušić, 2015) (Slika 1).

Slika 1. Širenje epidemije španjolske gripe svijetom

Izvori: URL 2

2.1. Španjolska gripa u Hrvatskoj

Ne postoje pouzdani i potpuni podaci pomoću kojih bi se mogao rekonstruirati tijek i intenzitet širenja te mortalitet prouzrokovan španjolskom gripom na području Hrvatske. Mnogo je razloga spomenutom. Jedan od njih jest taj što španjolska gripa nije bila prepoznata od strane liječnika zbog raznih sekundarnih komplikacija koje su se javljale kod pacijenata, samim time su često bile postavljane pogrešne dijagnoze koje su u slučaju smrti bile upisivane i u matične knjige umrlih. U manjim mjestima smrt su dijagnosticirali priučeni liječnici što također dovodi u upit točnost podataka. Osim toga, ratna događanja su utjecala na administrativni sustav i redovno funkcioniranje državnih službi što je za posljedicu imalo da podaci o pandemijskom morbiditetu i mortalitetu nisu prikupljeni (Anušić, 2015). Rekonstrukcija događanja je dodatno onemogućena zbog nedostatka informacija u tisku. Naime već 1914. godine je uvedena cenzura tiska od strane Ratnog nadzornog ureda za štampu koji je imao kontrolu nad vijestima zbog čega su razne teme poput gladi, nestašice, skupoće bile potpuno zabranjene (Novak, 2006). Uz spomenuto, novine su bile usmjerene na događanja oko Prvog svjetskog rata stoga je većina podataka u tiskovinama bila vojne i političke tematike. Španjolskoj gripi nije pridavano mnogo pažnje, a samim time su izostale i informacije o širenju bolesti.

Prve vijesti o epidemiji španjolske gripe objavljuju novine Hrvatska riječ na dan 29. svibnja 1918. godine (Hutinec, 2006). „Neka tajanstvena upala crijeva epidemički vlada u Španjolskoj... Ministar predsjednik, ministar financija, ministar pomorstva, ministar nastave te velik broj visokog činovništva i sva sila pučanstva već su oboljeli...“ (Hutinec, 2006: 228). Tijekom lipnja vijesti o širenju zaraze u Španjolskoj donose Obzor te Hrvatski list „U Španjolskoj je buknuła neka zarazna bolest, za koju se ne zna, kakve je vrsti. Sada javljaju Lyonske novine, da se zaraza sve više širi. U Madridu je oboljelo 120 000 ljudi“ (Delić, 2014: 175). Novine Novo doba o španjolskoj gripi pišu tek početkom srpnja u članku „Španjolska bolest u Nürnbergu“ u kojem se navodi: „Nepoznata bolest, koja je nedavno u Španjolskoj bila spopala gomile pučanstva, pojavila se sad na veliko iznenađenje u Nürnbergu. U kancelarijama i radionicama obolio je velik broj osoba sa znakovima groznice. Radi se po svoj prilici o influenzi. Kraljevski je kotarski liječnik izdao proglas, kojim umiruje pučanstvo, da nema razloga ozbiljnoj brizi, jer da se bolest razvija pravilno“ (ND, 1. 7. 1918.: 3). Za smrtnost koju je uzrokovala nova bolest diljem Europe javnost je saznala tek sredinom lipnja, (Hutinec, 2006) dok je iste vijesti list Novo doba objavio tek krajem srpnja „Epidemija hunjavice, koja od početka lipnja hara u Švicarskoj, ozbiljno se je razmahala u vojsci i građanskom pučanstvu. Prosječno mnogi slučajevi svršili su sa smrću poradi mnogobrojnih komplikacija s upalom

pluća i plućne opne. Broj oboljelih u vojsci iznosio je do 15 srpnja 11 500, od kojih je do sada umrlo nešto oko 110. Poduzete su energične mjere za pobijanje epidemije“ (ND, 23. 7. 1918.: 2).⁶

Iako je već bilo poznato da se španjolska bolest ubrzano širi po Europi, o njenoj pojavi na prostoru Hrvatske nema podataka sve do početka srpnja kada u Jutarnjem listu izlazi članak „Španjolska bolest u Zagrebu?“ iz kojeg se može saznati da je bolnički liječnik utvrdio simptome bolesti kod 27 vojnika smještenih u Zagrebu, te da je i sam podlegao jakoj groznici (Pantić i dr., 2006: 107). U isto vrijeme, točnije 11. srpnja 1918. splitske novine Novo doba objavljuju članak o proboju virusa u Hrvatsku i pišu „Došla je preko Njemačke i Ugarske eto i u Hrvatsku. U Zagrebu je prošle sedmice obolilo oko 100 osoba. Bila su dva slučaja smrtna. I iz Slavonije se javlja više slučajeva oboljenja“ (ND, 11. 7. 1918.: 3).

Kako je rastao broj zaraženih novine su sve češće pisale o potencijalnim lijekovima i metodama za ozdravljenje. Najčešće su oboljele upućivali na mirovanje, dijetu, konzumaciju mlijeka, vina, rakije i kave u velikim količinama i kupovinu aspirina. (Zora, br. 5). Uz spomenuto savjetovali su građane što učiniti ukoliko imaju bolove u grlu, želudcu i crijevima, visoku temperaturu ili krvarenje iz nosa (Zora, br.5). Novinski članci su sugerirali razne metode liječenja. Tako se primjerice u časopisu Dom i svijet savjetuje konzumiranje cikla kako bih se umanjila žeđ te snizila temperatura oboljelog, piše se o prednostima izlaganja svjetlu te se savjetuje provoditi vrijeme na suncu (Dom i svijet, br. 21). Osim spomenutog novine su pisale o načinu suzbijanja zaraznih bolesti pri čemu su preporučili čistoću kao „najuspješnije sredstvo protiv svake bolesti“.

Nakon proljetnog vala, jesenski val je bio puno smrtonosniji. Započeo je u rujnu, uz razdoblje intenzivnog rasta tijekom listopada i studenog, te pada u prosincu, trajao je sve do početka 1919. godine. Tijekom spomenutog perioda španjolska gripa je zahvatila cijelu Hrvatsku. Na područje sjeverne Hrvatske bolest se najvjerojatnije proširila iz Mađarske, gdje je prethodno zabilježena. U prilog tome ide i činjenica da je Mađarska glavnim prometnim pravcima bila povezana upravo s područjem sjeverne Hrvatske. Pravac širenja pandemije bio je u pravcu sjeverozapad-jugoistok, a prvi slučajevi zaraze zabilježeni su u Varaždinskoj i Bjelovarsko-križevačkoj županiji, u kotarevima Ludbreg i Garešnica odakle se bolest u kratkom periodu proširila i na Križevce, Zagreb i Veliku Goricu. Varaždinski list opisuje ozbiljnost situacije te navodi "Primijetiti se mora, da niti jedne godine toliko mrtvaca nije bilo, koliko je započelo tijekom mjeseca listopada, a pomor je bio kako se vidi u gradu, u velikom stepenu i

⁶ Navođenje iz lista obilježavat će se kraticom ND, datumom objave i stranicom.

to ponajviše od bolesti Pneumonia in Influenca“ (Huzjan, Benko, 2020: 11-12). U Zagorju je također početkom listopada zabilježen porast oboljelih i smrtnih slučajeva „Dnevno umire 8-10 seljana i seljaka. Sad je zahvatila sva okolišna sela, pa je čitav ovaj kraj pun te čudnovate i neugodne boljetice“ (Huzjan, Benko, 2020: 12). Pretpostavlja se da je daljnje širenje španjolske gripe iz područja sjeverne Hrvatske bilo u pravcu zapad-istok (Anušić, 2015). Prvi smrtni slučaj od influence na području grada Osijeka je zabilježen početkom listopada. U samo mjesec dana pandemija je zahvatila cijelu sjevernu Hrvatsku nakon čega je zabilježeno razdoblje povišenog mortaliteta od španjolske gripe (Anušić, 2015).

Drugi val epidemije zabilježen je i na području Istre. Prema upisima u matične knjige umrlih i bolničkog registra bolnice u Puli, prvi slučaj oboljenja pojavljuje se u kolovozu. Tada je u registar bolnice s dijagnozom španjolske gripe, od koje je ujedno i ozdravila, upisana prva osoba 44-godišnja stanovnica obližnje Fažane. Prvi smrtni slučaj uzrokovan španjolskom gripom u Puli je zabilježen 19. rujna, no bolest se znatnije proširila gradom u prvoj polovici listopada kada doseže svoj vrhunac, nakon čega uz smanjeni intenzitet traje sve do kraja ožujka 1919. godine (Milovan Delić, 2012). Prema matičnim knjigama na području Puljštine zabilježen je najveći broj smrtno stradalih, njih 38, u Marčani. Ubrzo, prvi smrtni slučaj španjolske gripe u sjevernoj župi Svetvinčenat zabilježen je 26. listopada, kada je od njezinih posljedica preminula 20-godišnja djevojka (Kliman Grabar, 2021). Na istarskom području u župi Mune prvi slučaj smrti uzrokovan španjolskom gripom zabilježen je 23. rujna 1918. godine, tada je preminula 19-godišnja osoba iz sela Žejane. U lovranskoj župi prvi je slučaj zabilježen 17. listopada, a od posljedica bolesti preminuo je 33-godišnjak iz naselja Sv. Frančiška. U Lovranu je 1918. zabilježeno 36 slučajeva smrti od španjolske gripe, dok je u munskoj župi zabilježeno 17 slučajeva smrti (Dorčić, Eterović, 2017). U Rijeci, na području župe Brseč prvi smrtni slučaj zabilježen je početkom listopada, odnosno mjesec dana kasnije nego u obližnjoj Puli (Dorčić i dr., 2019).

S obzirom na nedostatak relevantnih znanstvenih istraživanja, razvoj i opseg epidemije španjolske gripe za područje Dalmacije saznajemo najvećim dijelom iz dnevnih novina Novo doba. Prema novinskim člancima tijekom listopada gripa se proširila cijelom Dalmacijom. „U okolici Sinja bolest ima karakter plućne kuge. Na Braču i po drugim otocima također hara, osobito u Milni gdje je mnogo slučajeva smrti“ (ND, 10. 10. 1918.: 3). Pošast nije zaobišla ni Zadar, gdje je u gradskoj četvrti Arbanasi koja je u spomenuto vrijeme imala tek 2000 stanovnika, u jednom danu umrlo 6 osoba (ND, 13. 10. 1918.: 3).

Sličnu sudbinu je doživio i Šibenik, gdje je u dva tjedana gripi podlegao veliki broj ljudi. Broj umrlih je bio znatan što je izazvalo strah i paniku među stanovništvom „Ove dvije sedmice

toliko je osoba obolilo i umrlo od španjolske zaraze, da je nastala prava strava u pučanstvu, a vlast ne poduzima nikakove mjere, niti su ljekarne opskrbljene potrebitim lijekovima. Škole i kinematografi su zatvoreni, ali to ne dostaje, kad je grad zapušten, te se uslijed općeg nemara i nečistoće zaraza rapidno širi. I ujutro i popodne na ulicama susreću se sami sprovodi, te je poželjno da barem studen učini kraj ovoj epidemiji“ (ND, 23. 10. 1918.: 3). Ništa drugačija situacija nije bila niti u mjestu nedaleko Šibenika, u Vodicama: „Porast španjolske bolesti ovdje hara. Uza sve radikalne zdravstvene mjere, kroz 8 dana pokosila je preko 90 najbolje mladosti obojeg spola“ (ND, 23. 11. 1918.: 2). U isto vrijeme gripa je zahvatila Knin, no i naselje nadomak Splita, Dugopolje gdje je smrtno stradao veliki broj stanovnika. „Španjolska bolest mnoge je prikovala uz krevet, a mnoge opet strovalila u hladni grob. Malo ih je, koji joj se opriješe. Nema gotovo komšiluka u kojem nema bolesnika. Razmjerno je velik pomor“ (ND, 24. 10. 1918.: 3). U Omišu je 24. listopada održano predavanje o španjolskoj gripu. Kako je posjećenost predavanju bila velika može se zaključiti da tada u gradu još nije bilo zaraze. U obližnjoj Makarskoj prema pisanju novina bračni par preminuo je u razmaku od tek dva sata i ostavio za sobom sedmero djece. Na poluotoku Pelješcu opisuju se brojni smrtni slučajevi „U općini Janjini, i to baš u varoši Janjini, te u Kuni, kao i u drugim mjestima, imade svaki deo nekoliko slučajeva smrti od španjolske hunjavice. Jednako u Neretvi hara ova bolest. Upravo kao kuga mori“ (ND, 26. 11. 1918.: 3).

Prvi slučaj zaraze na neretvanskom području zabilježen je početkom listopada u Opuzenu, ubrzo nakon čega se zaraza proširila na područje grada Metkovića te župe Desne. U susjednim župama: Dobranje, Vidonje, Vid i Borovci-Nova Sela pojavila se mjesec dana kasnije, u studenom. Na području svih sedam spomenutih župa za vrijeme jesenskog vala od posljedica gripe smrtno su stradala 385 stanovnika (Mišur, 2019).

2.2. Smrtnost od španjolske gripe u pojedinim gradovima Hrvatske

Ne postoje službeni statistički podatci o ukupnom broju umrlih od španjolske gripe na području Hrvatske. Razlog tome su ratna zbivanja te raspad Austro-Ugarske Monarhije, tj. državnog aparata koji je bio zadužen za prikupljanje podataka (Anušić, 2015). U arhivskom fondu Odsjeka za zdravstvo unutrašnjih poslova Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade postoje četiri izvora: Mjesečni bolnički izvještaji o gibanju bolesnika, Mjesečna izvješća kotarskih oblasti o pomoru od zaraznih bolesti, Izvješća kotarskih vlasti o pomoru španjolske gripe te okružnice Zemaljske vlade upućene kotarskim vlastima koje se tiču španjolske gripe, međutim niti jedan dokument nije potpun te je samim time neiskoristiv za detaljnu analizu pandemije (Anušić, 2015: 4).

U konačnici donekle ukupan broj umrlih od španjolske gripe moguće je pratiti samo za određena područja na prostoru Hrvatske zahvaljujući provedenim istraživanjima stručnjaka i znanstvenika. Međutim treba uzeti u obzir da su i takva istraživanja ograničena zbog nedostatka službene statistike. Primjerice podatak o broju umrlih od španjolske gripe za grad Zagreb temeljen je na Izvještaju gradskog poglavarstva i dokumentu „Očevidnik mrtvozorstva“. Prema tim dokumentima od posljedica influence i pneumonije u periodu od početka rujna do kraja prosinca 1918. godine preminuo je 861 stanovnik, tj. 38,5 % stanovništva grada. Ako se tome pridoda još 36 osoba umrlih tijekom srpnja i kolovoza onda je ukupan broj 897 smrtno stradalih od španjolske gripe. Dobiveni broj ipak nije pouzdan jer siromašni građani nisu se mogli priuštiti liječenje niti mrtvozornika kako bi se mogao utvrditi uzrok smrti članova obitelji (Pantić i dr., 2006).

Točan broj oboljelih nije utvrđen ni za grad Osijek zbog nedostatka podataka, ali i siromaštva koje je natjeralo građane da se liječe u svojim kućama gdje su i umirali. Pregledom dostupnih podataka iz donjogradske bolnice utvrđeno je da je na području grada Osijeka od španjolske gripe i njenih posljedica tijekom jesenskog vala preminulo 69 stanovnika. Najviše preminulih zabilježeno je tijekom listopada. U studenom i prosincu broj umrlih je znatno manji (Vonić, 2014).

Analizom matičnih knjiga umrlih župa Trsat, Zamet i Drenova koje su danas dio urbanog teritorija grada Rijeke utvrđeno je da je španjolska gripa kao uzrok smrti prvi put upisana u listopadu 1918. godine, kada je od njenih posljedica preminuo trogodišnji dječak. U periodu od listopada 1918. godine do kraja siječnja 1919. godine na području Rijeke je od posljedica španjolske gripe smrtno stradalo 145 stanovnika (Dorčić i dr., 2019).

Iako je španjolska gripa bila u Puli prisutna već tijekom kolovoza i rujna kada su oboljeli zbog adekvatne medicinske skrbi većinom ozdravljali nije bilo većeg broja smrtnih slučajeva te su tijekom rujna preminule 4 osobe. Situacija se mijenja u listopadu kada epidemija dolazi do svog vrhunca te od njenih posljedica umiru 73 osobe. Tijekom studenog od bolesti je umrlo 42 stanovnika, a tijekom prosinca njih 38 što ukazuje na to da je drugi val na području Pule bio izuzetno snažan. Od ukupnog broja umrlih (173) tek je 21 osoba s mjestom boravka u Puli preminula u bolnici, dok je 152 ljudi preminulo u svojim domovima (Milovan Delić, 2012).

Španjolska gripa je svojim mortalitetom prisutna u Zagrebu, Osijeku i Puli početkom 1919. godine, no u znatno manjem obimu u odnosu na jesen 1918. godine. Tijekom siječnja i veljače u Zagrebu je preminulo 14 osoba, 6 civila i 8 vojnika (Pantić i dr., 2006). U Osijeku se gripa javlja u prva tri mjeseca 1919. godine, no tijekom spomenutog perioda zabilježena su tek tri smrtna slučaja, po jedan u svakom mjesecu (Vonić, 2014). Pojedini slučajevi se javljaju i u Puli, gdje je tijekom siječnja, veljače i ožujka zabilježeno 16 smrtnih slučajeva. S obzirom na to da je u periodu od rujna do kraja prosinca 1918. godine, odnosno u samo četiri mjeseca, u gradu smrtno stradalo 157 stanovnika vidljivo je znatno smanjenje smrtnosti početkom 1919. godine što je bio slučaj i u Zagrebu i Osijeku (Milovan Delić, 2012).

Za navedene gradove, izuzev Zagreba za koji nisu dostupni podatci, utvrđeno je da je većina smrtno stradalog stanovništva u dobi do 40 godina što se poklapa s općom dobnom strukturom umrlih od španjolske gripe. Naime, za razliku od sezonske gripe od koje u pravilu najviše stradava najmlađe i najstarije stanovništvo, kod španjolske gripe je najviše smrtno stradavalo mlado stanovništvo i ljudi srednje dobi.

3. Socijalno-gospodarske prilike grada Splita tijekom Prvog svjetskog rata i neposredno po njegovom završetku

Prvi svjetski rat donio je velike promjene na području cijele Dalmacije koja je tada bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. Iako je Dalmacija Austriji bila važna zbog svog strateškog položaja, ona je od strane vlasti ostala zanemarena. Početkom rata stanje se dodatno pogoršalo te su se građani Dalmacije, a tako i grada Splita suočili s neimaštinom i gladi koja je potrajala sve do kraja rata (Machiedo-Mladinić, 1995). S nedostatkom osnovnih prehrambenih namirnica poput kruha, soli, ribe, no i potrepština poput ugljena i petroleja građani su se susreli već 1914. godine. Takva teška situacija izazivala je gnjev građana koji su često prosvjedovali na javnim mjestima (Kudrjavcev, 2002). Normalna životna kolotečina zamijenjena je strahom i panikom budući da su se u spomenutom vremenu u gradu odvijala uhićenja i mobilizacije građana. Mobilizacijom, osim gradskog stanovništva bilo je zahvaćeno i stanovništvo iz zaobalja Splita te s područja otoka. Odlazak muškog stanovništva na ratišta doveo je do pomanjkanja radne snage, a žene i djeca koji su ostali za vojnim obveznicima bili su suočeni s nedostatkom sredstava za život (Kudrjavcev, 2002). Iste godine građanima je nametnuta odluka o količini namirnica koje smiju kupiti te su uvedene doznake za kupnju kruha i brašna, a prodaja bijelog kruha je zabranjena jer se smatrao luksuzom u ratnom vremenu. U prodavaonicama se umjesto bijelog kruha prodavao „ratni kruh“ od 240 grama koji je rađen od „stanovite smjese“ (Kudrjavcev, 2002). Broj stanovnika koji nisu mogli priuštiti hranu u gradu je rastao te je postojala velika potreba za besplatnim obrocima koje je dijelila organizacija „Caritas“, ali 300 obroka koliko su dnevno dijelili nije moglo zadovoljiti potrebe gladnih (Kudrjavcev, 2002). Austrija je takvu situaciju činila još težom budući da je slala nedovoljne količine hrane te zabranjivala uvoz hrane iz unutrašnjosti Hrvatske pod strepnjom zbližavanja Dalmacije i Banske Hrvatske. Lošu situaciju s dostavom hrane je uvjetovao i prekid prometne veze s Trstom, ali i prestanak dolazak trgovaca iz Mađarske (Machiedo-Mladinić, 1995). Budući da je u gradu osim namirnica nedostajalo i petroleja, te se noću nije palila javna rasvjeta grad je bio izložen provalama i krađama, nemoralu, no i neredu koji su radila djeca ostavljena bez nadzora (Kudrjavcev, 2002).

Uz ratne nedaće, godine 1916. gradom se proširio tifus i dizenterija. Najveći broj smrtnih slučajeva je zabilježen u predjelu Lučac tijekom srpnja gdje je obolijevalo starije stanovništvo zbog slabosti i iscrpljenosti uzrokovane nedostatkom hrane. Tako su kao najčešći uzroci smrti te godine navedeni: životna slabost (131), tuberkuloza (123) i upala pluća (89) (Kudrjavcev, 2002). Pomanjkanje hrane iskorištavali su i trgovci koji su podizali cijene

namirnica što je bila otegotna okolnost za građane koji nisu imali novca budući da su bili suočeni sa slabim urodom maslinika i vinograda na koje su se najviše oslanjali (Kudrjavcev, 2002). Teška oskudica uvjetovala je smanjenje nataliteta te povećanje mortaliteta na području cijele Dalmacije: „U razdoblju od 1912. do 1914. u Splitu su se rodile 2 032 osobe, a umrlo ih je 1 362, dok je u razdoblju od 1915. do 1917. rođeno samo 1 235, a umrlo 1 516 ljudi, i tako je smrtnost bila veća od broja novorođenih“ (Machiedo-Mladinić, 1994: 120).

Situacija u gradu tijekom 1917. godine i dalje je bila teška što se najbolje može iščitati iz izvještaja delegacije splitskih građana i učitelja koji su uputili prosvjednu notu austrijskom namjesniku u kojoj navode: „O prilikama u gradu ne možemo potanko, ali uopće možemo reći da su malo gdje gore nego ovdje. U Splitu je mnogo radničkih obitelji danas bez ičega, mnogo jadnih obitelji umirovljenih činovnika. Karakteristika je bila vazdašnja Splicićanina, pa i najsiromašnijeg, da nije išao u bolnicu ni u pučku kuhinju bez ljute potrebe. A danas je mnoštvo pred vratima pučke kuhinje. U nas prije nije bilo krađe; manje nego igdje. Danas je i toga“ (Kudrjavcev, 2002: 36-37). Povod ovakvom istupu građana su bile sve učestalije krađe koje su se događale po gradu, krađa paketa s namirnicama koje je građanima Splita rodbina iz unutrašnjosti slala kao pomoć, ali i nedostatak osnovnih namirnica poput kruha. Iako je stanovništvo živjelo na rubu egzistencije vlasnici nekretnina su svojim stanarima povisili cijenu stanarina unatoč javnim apelima od strane vlasti. Budući da građani nisu imali novca mnogi od njih su ostali bez svojih domova. Prema Kudrjavcev (2002) cijene namirnica su bile značajne i tako je za jednu litru mlijeka ili jedan kilogram kupusa građanin trebalo platiti osam kruna, za kilogram krumpira pet do šest kruna, za jednu litru ulja 45 kruna dok su prosječne mjesečne plaće mnogima bile ispod 100 kruna.

Budući da je u gradu nedostajalo osnovnih životnih namirnica i potrepština gradske vlasti odlučile su da problem opskrbe i raspodjele namirnica preuzme općina od Trgovačko-obrtničke zadruge te je u tu svrhu osnovan Opskrbni odbor gradske aprovizacije. Opskrbni odbor je hranu, žitarice i ostale potrepštine nabavljao iz Beča. Budući da dostava namirnica nije bila stalna, zemlje Antante su kao pomoć u Split poslale jedan parobrod žitarica iz Alžira, dok je Amerika također pomogla s dostavom potrebne hrane i konzervama. Kasnije je pokrajinska vlada za Dalmaciju osnovala Odjeljenje za prehranu Dalmacije s centralom u Splitu, koji je uz potporu Zemaljske vlade izgradilo spremišta za hranu na gatu Sv. Duje otkud su dalje dostavljali namirnice općinama i mjesnom Općinskim opskrbnom uredu (Radica, 1931). Budući da je jedina veza s Bečom bila preko Rijeke, hrana u Dalmaciju nije dolazila redovito, ni u potrebnim količinama, a često je i njena kvaliteta bila upitna. Dok su ostale austrijske pokrajine imale osiguran dnevni obrok, te šećer, krumpir, masti, slaninu ili maslac po malim

cijenama, u Splitu su isti proizvodi koštali znatno više. Namirnice poput kave, sapuna, bakalara, kiselog kupusa gotovo pa nisu bile dostupne pučanstvu, dok je vladala potpuna nestašica petroleja i parafinskih svijeća (ND, 15. 6. 1918.: 3). Gradska aprovizacija⁷ je građanima osiguravala krušnu hranu, meso, drva, no svaki proizvod je bio ograničen količinom po stanovniku. Tako se primjerice 10. lipnja 1918. godine kukuruzno brašno prodavalo na količinu od 20 dekagrama po stanovniku, isti dan kukuruzni griz se dijelio po 10 dekagrama po stanovniku (ND, 10. 6. 1918.: 2).

Osim s nedostatkom i skupoćom namirnica građani su bili suočeni i s rekvizicijom, odnosno oduzimanjem hrane, goriva, stoke, vune i ostalih potrepština od strane lokalnih vlasti za potrebe države. Težaci su se našli u brojnim poteškoćama, nisu dobivali potrebne količine sjemena, konji i volovi su im već prethodno bili oduzeti pa su bili primorani plaćati tuđe kako bi mogli obraditi zemlju, budući da muškarci nisu mogli dobiti vojni dopust zemlju su bili primorani obrađivati djeca, žene i starije stanovništvo. Brojni vinogradi su bili zapušteni budući da težaci nisu dobivali potrebne količine sladora za preradu vina. „Uz ovakove prilike lako si je pretpostaviti koliko je težak morao da pretrpi i da se istroši. Po čitave su se obitelji upropastile troškom življenja i obrađivanja polja“ (ND, 11. 6. 1918.: 3). Budući da su politička zbivanja dovela Dalmaciju i sam Split do izrazito loših ekonomskih okolnosti istaknuti dalmatinski političari su se zalagali za ideju ujedinjenja južnoslavenskih naroda, a tisak koji je bio protuaustrijski orijentiran snažno se zalagao za prava južnoslavenskih naroda na samoodređenje (Jelaska, 2009). Na dan 2. srpnja 1918. u dvorani kina Karaman održan je Narodni zbor na kojem su prisustvovali pripadnici svih tadašnjih stranaka u Dalmaciji, no i težaci, radnici, te puk koji je došao iz cijele Dalmacije. Na sastanku je donesena Politička rezolucija koja u svojoj prvoj točki navodi: „etnički jedinstven narod Srba, Hrvata i Slovenaca ima neotuđivo pravo i dužnost da sredstvom samoodređenja ostvari svoju jedinstvenu nezavisnu državu“. Uz Političku donesena je i Gospodarska rezolucija u svrhu poboljšanja prehrambenog stanja u Dalmaciji (ND, 3. 7. 1918.: 1). Unatoč željenim promjenama poteškoće s prehranom su se nastavile i u narednim mjesecima.

Hrvatski sabor 29. listopada 1918. godine raskida odnose s Austro-Ugarskom te nastaje Država Slovenaca, Hrvata i Srba. U Splitu je prekid državotvornih veza dočekan s veseljem (Machiedo-Mladinić, 1995). Stanje u gradu krajem 1918. najbolje opisuju riječi Branislava Radice koji u predgovoru svoje knjige navodi: „Grad zapušten, blatani i prašani sa razrovanim ulicama, oskudnom kanalizacijom i vodom, bez rasvjete, plina i ugljena. Potpuna obustava

⁷ Aprovizacija; 1. organizirano i racionirano nabavljanje i raspodjela namirnica (ob. u doba nestašice, u ratu i sl.); 2. ustanova koja se bavi opskrbom (URL 3)

svakog privrednog života. Oskudica živežnih namirnica. Skupoća, besposlica, bijeda i siromaštvo. Velike mase vojnika razbijene austrijske vojske, izbjeglica sa okupiranog teritorija, činovnika iz zaposjednutog Zadra, izgladnjelih seljaka iz Zagore. Luke opustjele. Komunikacije morem i kopnom oskudne, neredovite i prekidane čestim blokadama. Općinske blagajne prazne, fondovi uloženi u ratne zajmove, ustanove i poduzeća upropaštena, bez novaca i materijala. Velika oskudica stanova i prostorija za urede“ (Radica, 1931: 3).

Na dan 30. listopada Uprava narodne organizacije preuzima sve državne urede, dok općinsku vlast preuzima prethodno raspušteno zastupstvo na čelu s Josipom Smodlakom. Grad isti dan dobiva rasvjetu, a pod vodstvom Narodne organizacije naručena je i hrana za stanovništvo. Nekoliko dana kasnije, odnosno 2. studenog, imenovana je „Zemaljska vlada za Dalmaciju sa sjedištem u Splitu“ (Radica, 1931). Zbog teškog stanja u kojem se grad nalazio Zemaljska vlada organizira prehranu stanovništva te otvara bolnicu za spolne bolesti pod vodstvom liječnika Ive Stalia (Radica, 1931). U grad osim demobiliziranih vojnika koji su bili gladni i bolesni dolaze i brojni građani koji su pribjegli pod talijanskom okupacijom kojima je trebalo osigurati posao i mjesto stanovanja. Splitska općina nije imala potreban novac kako bi poboljšala postojeće stanje u gradu i osigurala njegov daljnji napredak djelomično zbog dugova iz prethodnih godina, no i zbog toga što su jedina općinska poduzeća (vodovod, plinara, ribarnica, klaonica) zbog neracionalnog vođenja jedva pokrivali i svoje troškove (Machiendo-Mladinić, 1995). Budući da je bilo potrebno riješiti mnoga gradska pitanja pred kraj 1918. godine, Zemaljska vlada je odobrila općini zajam od 100 000 kruna, dok su mjesni novčani zavodi pridodali dvostruki iznos. Pomoću dobivenog novca općina je raspisala zajam (Machiendo-Mladinić, 1992). Dijelom novca od zajma pružena je pomoć najsiromašnijim obiteljima i započeta je gradnja radničkih stanova (Machiendo-Mladinić, 1995). Nakon što je općina regulirala svoje financijsko stanje, kako bi osigurala dodatan izvor prihoda od gradskih poduzeća, ubirala je poreze i prireze, takse i pristojbe (Radica, 1931).

Tijekom siječnja 1919. godine građanima su osigurane osnovne potrepštine poput sapuna, mlijeka u prahu, marmelade, suhog voća, praška za pecivo, svijeća i šibica (Machiendo-Mladinić, 1995). Unatoč tome što je općina ulagala mnogo napora kako bi prehranila stanovništvo, broj prosjaka i skitnica u gradu je bio velik. Upravo iz tog razloga općina je osnovala Siromašni ured koji je svoj rad koordinirao s organizacijom Caritas i Pučkom kuhinjom (Radica, 1931). U planu razvoja grada bili su i mnogi drugi projekti s kojima je općina krenula u realizaciju poput planiranja i izgradnje prometnica, stambenih objekata te novih kupališta i proširenje luke. Unatoč napretku građani su i dalje bili suočeni s nedostupnošću namirnica i njihovim visokim cijenama zbog čega je Pokrajinska vlada proglasila slobodnu

trgovinu namirnicama, a općina u više navrata dijelila krumpir i šećer. Krajem godine Split je opskrbljen s 14 vagona brašna što je privremeno poboljšalo situaciju s hranom, no još uvijek nije riješen problem javne rasvjete, a u gradu je manjkalo i drva za ogrjev i ugljena. „Godine 1918. i 1919. bile su za Splitskane vrlo teške, pune borbe za koranicu kruha i šaku hrane. Ipak, i pored borbe za održavanje golog života, nadzire se vizija novog, modernog grada“ (Machiendo-Mladinić, 1995: 131).

3.1. Zdravstvene djelatnosti u gradu Splitu

U Splitu je uoči Prvog svjetskog rata djelovao veći broj liječnika i zdravstvenog osoblja koji su bili okupljeni u Liječničkoj komori i u Slobodnoj organizaciji liječnika Kraljevine Dalmacije. U godinama uoči rata u Splitu je radilo 25 liječnika i 12 medicinskih sestara primalja. Osim njih bio je i još jedan administrator, 16 časnih sestara, jedna medicinska sestra u bolničkoj ljekarni, dva njegovatelja i jedna njegovateljica (Kečkemet, 1964). U Splitu su u to doba djelovale četiri zdravstvene ustanove: Pokrajinska bolnica, Vojnička bolnica, Općinska bolnica za zarazne bolesti (Osamnica) i privatni Sanatorij liječnika Jakše Račića (Radica, 1931).

Godinu prije početka rata, 1913., izrađeni su nacrti za nove odjele Pokrajinske bolnice u Splitu. Zgrade su trebale povećati kapacitete i osigurati potrebnu skrb za bolesnike čiji je broj stalno rastao, no predviđeni radovi nisu započeli zbog čega se gradsko i okolno stanovništvo našlo u nezahvalnoj poziciji s obzirom na manjak zdravstvene skrbi. Naime stara bolnica bila je neadekvatna tadašnjim potrebama. "Radovi nisu počinjali. Stanovništvo grada je stalno raslo pa stanje u staroj bolnici je postajalo sve teže. Njen položaj u središtu grada, kod javnog perivoja nije odgovarao jer je izložena velikoj buci od prometa. Nije bilo dovoljno prostora ni za prihvatanje bolesnika. Nedostajala je soba za izolaciju, soba za sterilizaciju i dobro rasvijetljena dvorana za kirurške zahvate. Sve je bilo dotrajalo" (Piplović, 2000: 320). Iduće godine uslijedili su tek manji popravci na bolnici koja je sve do 1919. godine raspolagala s dva odjela, muškim i ženskim u kojim je kapacitet za smještaj bolesnika bio 150 kreveta (Kečkemet, 1964) (Slika 3).

Slika 2. Pokrajinska bolnica u Splitu

Izvor: URL 4

U Splitu je osim spomenute bolnice od 1904. godine postojao i privatni Sanatorij liječnika Jakše Račića, inače prvi na području čitave Dalmacije. Nalazio se izvan grada u predjelu Lovret, a mogao je primiti 14 bolesnika. Njegova važnost očitovala se u tome što su se tada složeniji kirurški zahvati morali obavljati u Trstu, Grazu i Beču. Mnogi stanovnici grada nisu mogli pokrivati visoke troškove liječenja u inozemstvu pa je doktor Račić u svom sanatoriju izvodio razne kirurške zahvate. Sanatorij je imao na raspolaganju opremljene dvorane za operacije, sobe za kupelji, prostoriju za narkozu i druge pomoćne prostorije. Također, od 1909. godine, sanatorij je imao već mnoge tada napredne aparate, a jedan od njih bio je i rendgenski aparat koji je bitno olakšavao dijagnostiku (Piplović, 2000).

Budući da je rat prekinuo izgradnju cjelokupnog bolničkog kompleksa, tadašnje zdravstvene ustanove nisu mogle zadovoljiti rastuće potrebe stanovništva. Za liječenje zaraznih bolesti, od kojih je oboljevalo veliki broj stanovnika nisu postojale potrebne prostorije već je za oboljele bilo predviđeno da ostanu u svojim domovima, pod njegovom ukućana do izlječenja. „Današnja splitska bolnica ne samo, da nema odjeljenja za tuberkulozne, već ni ona sama ne odgovara svojoj zadaći. Splitska bolnica potiče iz doba mletačke vladavine, te veličina i formacija njene zgrade ne mogu uz najbolju volju ni izdaleka da udovolje potrebama ni Splita ni okoline. I dobar dio bolesnika, koji traže bolničku pomoć, moraju da se bespomoćni vraćaju u svoje mizerne stanove po zapuštenim selima zagore ili siromašnim predjelima grada“ (Ferri,

1925: 33). Za teško oboljele postojale su samo prostorije unutar općinske Osamnice koja je izgrađena 1904. godine, a mogla je primiti ukupno 24 bolesnika. „Kad iko oboli od koje teške zarazne bolesti, kao od ospica, pjegavog tifusa ili kolere, nađe osamljena zakloništa i njege. Ali na velikom je čudu onaj, koji oboli od lakše kužne bolesti n. pr. od crijevnog tifusa, griže, grlice, krupa, skrleta, itd. a ne može da bude osamljen u vlastitom stanu. Ne može da bude zaklonjen u pokrajinsku bolnicu, jer u njoj nema paviljona za kužne bolesti. U općinsku osamicu također ne, jer je premalena i služi samo za teške kužne nemoći. Takav bolesnik treba da ostane u istoj sobi, a možda i u istom krevetu sa svojim domaćinima. Trebalo bi ipak, kada u zemaljskoj bolnici nema osobitog paviljona, da se općina postara i za ove bolesti, koje mogu da postanu isto tako opasne, kao i ospice, osobito danas, kada je stanovanje sve zbijenije“ (ND, 30. 07. 1918.: 3). Tek 1926. godine, nakon što je grad poharala epidemija šarlaha općinska osamnica za zarazne bolesti proširena je te je njezin kapacitet iznosio 35 kreveta (Kečkemet, 1964) (Slika 3).

Slika 3. Splitska bolnica za zarazne bolesti

Izvor: URL 5

Za vrijeme Prvog svjetskog rata, no i neposredno po njegovom završetku, zdravstveno stanje u Dalmaciji bilo je popraćeno širenjem zaraznih bolesti poput malarije, tuberkuloze, trbušnog tifusa, dizenterije, pjegavog tifusa, no i spolnih bolesti poput sifilisa. Bolesti su se širile među svim društvenim slojevima zbog opće neinformiranosti, nepovjerljivosti, alkoholizma, nedostatka hrane, nepovoljnih gospodarskih, socijalnih i stambenih prilika (Šušnjara i dr., 2017). Na području grada tada je djelovao jako mali broj liječnika jer je veći dio

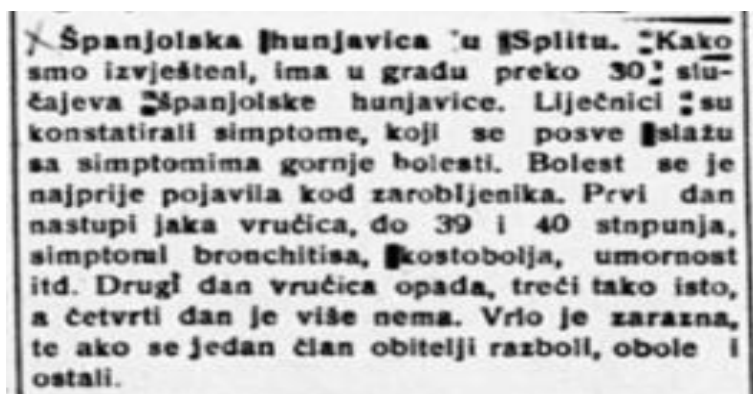
njih bio poslan na ratišta. Tako je na području Splita liječnik Nikola Tommaseo obavljao službu u dijelu starog grada, te u predjelu Lučac, Gornji Dobri i Manuš, dok je liječnik Šimun Tudor djelovao na području starog grada te u predjelu Veli Varoš i Donji Dobri (Radica, 1931).

Tek kasnije po završetka rata, te nakon društvene i ekonomske stabilizacije gradske vlasti krenule su u otvaranje novih odjela bolnica, proširenja već postojećih i opremanja istih novim modernijim aparatima u svrhu što bolje zdravstvene zaštite kako stanovnika Splita tako i njegove okolice.

3.2. Suočavanje sa španjolskom gripom u gradu Splitu

U nedostatku povijesnih izvora koji bi mogli dati jasniji uvid u vrijeme pojavljivanja, tijek i posljedice bolesti na području grada Splita jedan od izvora istraživanja su tiskovine odnosno analiza sadržaja u člancima dnevnih novina. Pregledom tiskovina koje su izlazile tijekom 1918. i 1919. godine u gradu Splitu utvrđeno je da je jako malo bilo vijesti o španjolskoj gripi. Razlog tome je već spomenuta politička i gospodarska situacija u zemlji i gradu koja je zauzimala najveći dio sadržaja u dnevnim novinama. Ipak analiza sadržaja članaka svih tiskanih brojeva dnevnog lista Novo doba tijekom 1918. i 1919. godine donosi kronološku sliku razvoja i tijeka španjolske gripe u gradu. Prve vijesti o pojavi španjolske gripe na području grada Splita saznajemo upravo iz dnevnog lista Novo doba.

Španjolska gripa se u gradu Splitu pojavila u ljeto 1918. godine. U članku „Španjolska hunjavica u Splitu“ tiskanom 12. srpnja navodi se da „u gradu ima preko 30 slučajeva španjolske hunjavice“ koja se prvotno pojavila kod vojnih zarobljenika. Zabilježeni simptomi kod bolesnika bili su bronhitis, kostobolja i umor te visoka tjelesna temperatura od 39 i 40 stupnjeva. Uz simptome spomenuto je da je bolest vrlo zarazna te da se lako širi kontaktom s oboljelima (ND, 12. 7. 1918.: 3) (Slika 4).

Slika 4. Članak o proboju Španjolske gripe u Splitu

Izvor: Novo doba, 13. 7. 1918.: 3

Već dan kasnije, 13. srpnja zabilježen je porast zaraženih u gradu. „Ima ih, kako se po prilici nagađa, oko 80 bolesnih od nje“ (ND, 13. 7. 1918.: 3). Budući da u spomenuto vrijeme stanovništvo nije raspolagalo gotovo nikakvim informacijama o samoj bolesti jasno je da dio zaraženog stanovništva nije zatražio liječničku pomoć te samim time točan broj oboljelih nije bilo moguće utvrditi.

Izuzev dva članka koji su objavljeni 12. i 13. srpnja, do kraja srpnja u novinama nije bilo daljnjih vijesti o širenju španjolske gripe u gradu Splitu što dodatno otežava rekonstrukciju tadašnjih događanja. Ipak krajem mjeseca iz članka „Potreba veće osamice za kužne bolesti“ saznaje se kako je u gradu tijekom 1918. godine nedostajalo bolničkih kreveta za oboljele od težih zaraznih bolesti (ND, 30. 07. 1918.).

Sredinom kolovoza u gradu je zabilježeno „dosta slučajeva“ oboljenja od trbušnog tifusa, dizenterije i španjolske gripe (ND, 16. 8. 1918.). Iako se ne navodi točan broj oboljelih nedostatak slobodnih mjesta u svim bolničkim odjelima ukazuje da je stanje u gradu bilo zabrinjavajuće. „U bolnici je tako prenatrpano bolesnicima da mu se je jedva našlo mjesto negdje na podu, dok se isprazni koje mjesto. Uopće je tako bolnica natrpana, da su muška mjesta popunjena do zadnjega, a uz to se svaki dan javljaju novi bolesnici. Ženska mjesta su također popunjena, osim dva ili tri mjesta. U bolnici je i oko 25 bolesnih vojnika. Trebalo se pobrinuti za posebnu vojničku bolnicu“ (ND, 17. 8. 1918.: 4). Već sljedeći tjedan u novinama izlazi članak iz kojeg se može iščitati da je u gradu i dalje popriličan broj zaraženih od trbušnog tifusa i paratifusa te „nešto španjolske bolesti“. Uz spomenuto navodi se da je broj zaraženih bio u opadanju (ND, 25. 8. 1918.: 3). Prema spomenutim podacima može se zaključiti da je većinu kolovoza španjolska gripa bila prisutna u gradu Splitu, no ne u onim razmjerima kojima će pogoditi stanovništvo tijekom jesenskog vala.

Iako je već tada bilo poznato da se bolest brzo širi među stanovništvom Europe, ona je u tisku opisana kao bezopasna, s rijetkim smrtnim slučajevima. Budući da se o samoj težini bolesti nije mnogo znalo ona je smatrana lakše zaraznom. Upravo takve vijesti su čitateljima lista Novo doba upućene 15. rujna kada se u članku „o španjolskoj hunjavici“ ističe da doktor Marcovici liječi „svaki slučaj španjolske hunjavice u 24 sata“. Kao lijek se navodi kalomel⁸, aspirin i kofein (ND, 15. 9. 1918.: 5). Na dan 19. rujna liječnici daju odgovor na spomenuti članak te obavještavaju građane kako bolest nije dobroćudna kako je navedeno te da je potreban dulji odmor kako bi se oboljeli mogli u potpunosti oporaviti: „U Splitu nije baš tako dobroćudna, kako je opisuje doktor Marcovici. Valjda je on imao samo lake slučaje bolesti ili

⁸ Kem. niži živin klorid, netopljivi prah bijele boje, do 19. stoljeća smatrao se lijekom za preživljavanje ili čudotvornim lijekom i koristio se za liječenje gotovo svake bolesti (URL 6)

se je požurio, da dade svoje izvješće prije nego je doživio i težih slučajeva. I ovdje ima izvjestan broj slučajeva, koji ozdrave kroz 24 sata aspirinom i čišćenjem ili i bez toga, ali u velikom broju pritisne zapaluće dušnika, pa i pluća; a ti slučajevi ne mogu da ozdrave u 24 sata, a ako bi tko u tu basnu povjerovao, mogao bi platiti glavom – kao što se je na žalost mnogima i dogodilo (ND, 19. 9. 1918.: 3). Iako se iz navedenog članka može zaključiti da je španjolska gripa prisutna u gradu Splitu, tek na dan 22. rujna je jasno da se ona znatno proširila, odnosno da „hara“ gradom te da su zabilježeni teži slučajevi oboljenja. „O španjolskoj hunjavici nam javljaju liječnici, da je tek sada počela da žešće hara. Ima nekoliko vrlo teških slučajeva, osobito pak radi neopreza u liječenju. Preporučamo najveću brigu, da se s tim prištete gore posljedice,“ (ND, 22. 9. 1918.: 3). Tek u listopadu bolest u novinama dobiva veći medijski prostor te se sve češće iznose podatci o broju umrlih.

Početkom listopada bolest se ubrzano širi gradom na čijem području se procjenjuje da je broj oboljelih veći od 1000 bolesnika (ND, 10. 10. 1918.). Širenje epidemije uzrokovalo je porast smrtnosti stanovništva: „Bude dnevno u Splitu 5 do 10 sprovoda“ (ND, 10. 10. 1918.: 3). Sredinom listopada bolest se proširila po cijeloj Dalmaciji, a stanje u gradu Splitu je svakim danom bilo sve teže (ND, 15. 10. 1918.). Usporedo sa širenjem bolesti rasla je i stopa smrtnosti stanovništva. Prema podacima iz novinskih članaka, na dan 14. listopada u gradu Splitu održano je osam sprovoda (ND, 15. 10. 1918.). Već sljedećeg dana u gradskoj četvrti Lučac zabilježeno je sedam smrtnih slučajeva. Tako novine navode da je u tom trenutku broj oboljelih u spomenutoj četvrti bio popriličan. „I jučer je bilo dosta slučajeva smrti. Na samom Lučcu, gdje je – rek bi – zaraza najača, sedam slučajeva“ (ND, 16. 10. 1918.: 4). Osim navedenog iz službenog iskaza rođenih i umrlih u periodu od 1. do 15. listopada preminulo je 76 osoba, od kojih je 31 muškog, a 45 ženskog spola (ND, 17. 10. 1918.). Budući da je grad Split 1921. godine imao samo 25 052 stanovnika dnevni broj umrlih je bio znatan (Korenčić, 1979). To su potvrdili i liječnici koji su smatrali „da ovoliki broj umrlih ne bih bio ni da je zaraza kolere“ (ND, 17. 10. 1918.).

Daljnji izvještaji iz novinskih članaka donose brojku od 9 smrtnih slučajeva za dan 16. listopada (šest muškaraca i tri žene). U istom se spominje i dob preminulih: „7 neoženjenih u dobi od 19 do 27 godina, a dvije oženjene u dobi od 44 do 47 godina“ (ND, 18. 10. 1918.: 3). Za 17. listopada navodi se podatak od 9 preminulih, od kojih je 5 osoba bilo muškog, a 4 ženskog spola (ND, 19. 10. 1918.). Veliki pomor stanovništva prouzročio je probleme i gradskim grobarima: „Tužio nam se čuvar grobišta da je u posljednje doba tako zaposlen, da teško odolijeva. Nije šala: dnevno po 10-12 ukopa“ (ND, 19. 10. 1918.: 3). Informacije o umrlima za 18. listopada nedostaju, no spominju se za 19. listopada: „I jučer je umrlo 7 osoba,

4 ženske i 3 muška. Bolesnicima ni broja se ne zna“ (ND, 20. 10. 1918.: 3). Podatak o broju umrlih za 19. listopada spominje se i u novinskom članku koji je izašao nekoliko dana kasnije, u srijedu 23. listopada, „Dne 19 o. m. umrlo je u Splitu 5 osoba (2 muška, 3 ženske), dne 20. 7 osoba (6 muških i 1 ženska),, (ND, 23. 10. 1918.: 3). Na ozbiljnost situacije koju je prouzročila španjolska gripa u gradu Splitu ukazuje i sadržaj iz novinskog članka u kojem se navodi da je od 13. do 19. listopada preminulo 53 osobe (26 muškaraca i 27 žena), a u istom razdoblju je rođeno samo petero djece (ND, 23. 10. 1918.: 3).

Pred kraj listopada španjolska gripa se sve ubrzanije širi gradom te od posljedica bolesti obolijevaju čitave obitelji o kojima u spomenutim trenutcima nema tko voditi brigu. „S Lučca se proširila i na Manuš, gdje je jučer bilo pet smrtnih slučajeva. U Varošu se bolest također rapidno širi. U Plinarskoj ulici u obitelji R., koja sastoji od dvanaest članova, jedanaest ih je od te bolesti u postelji. U obitelji pako Marasović, jučer su pokopali brata i sestru, a u vrlo teškom su stanju otac i druga kćer“ (ND, 25. 10. 1918.: 4).

Posljednje izvještaje o broju umrlih novine donose 26. i 27. listopada. U članku „Žrtve španjolske bolesti“ koji se nalazi u novinama Novo doba koje su izašle u javnost 26. listopada navodi se da je dana 23. listopada u Splitu preminulo 8 osoba, od kojih je petero preminulih bilo muškog, a troje ženskog spola. U istom članku se iznosi i broj umrlih za 24. listopada: „a dne 24. o. m. 12 osoba, 7 muških, 5 ženskih“ (ND, 26. 10. 1918.: 4). Dana 27. listopada novine donose broj od 11 umrlih u predjelu Varoš i Dobri (ND, 27. 10. 1918.: 4). Tijekom studenog i prosinca pozornost novinskog uredništva većinom je usmjerena na politička događanja pri čemu se pojavljuje tek poneki članak o španjolskoj gripi. Početkom 1919. godine splitske novine Jadran izvještavaju o ponovnom proboju zaraze na području grada: „Španjolska bolest, koja je u zadnje vrijeme jenjala, izgleda, da opet počima harati. U Velom Varošu ima više slučajeva, koji su počeli svršavati smrću“ (Jadran, 22. 2. 1919.: 3).

3.3. Intervencije gradskih vlasti i medicinskih službi

Tijekom mjeseca rujna dolazi do značajnijeg širenja španjolske gripe na području cijele Hrvatske. Kao odgovor na novonastalu situaciju, a u svrhu sprječavanja daljnjeg širenja epidemije Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada na dan 5. listopada 1918. godine upućuje proglas svim gradskim i općinskim poglavarstvima kojim naglašava karakter bolesti i način sprječavanja njezinog širenja. Budući da je već bilo poznato da se bolest širi zrakom, stanovnicima je putem proglasa savjetovano da ukoliko dođe do pojave simptoma bolesti zatraže liječničku pomoć te da se smjeste u krevet sve do ozdravljenja zbog mogućih popratnih

komplikacija poput upale pluća. Uz spomenuto na početku pojavljivanja same bolesti savjetovano je čišćenje crijeva, konzumiranje čaja od lipa uz dodatak 1/3 vina, ispiranje usta otopinom hipermangana te konzumiranje tekuće hrane. U dokumentu se sugeriralo i zatvaranje škola u mjestima gdje je bolest uznapredovala (Fatović-Ferenčić, Šain, 1911).

Početak listopada epidemija španjolske gripe se ubrzano širi gradom Splitom, a broj umrlih svakim danom biva sve veći (ND, 10. 10. 1918.). Upravo iz navedenog razloga se uredništvo lista *Novo doba* obraća nadležnim zastupnicima te predstavnicima školskog vijeća te im javno predlaže da odgode otvaranje srednjih škola (ND, 10. 10. 1918.). Odluka o zatvaranju školskih ustanova donesena je 11. listopada. „Na prijedlog uredovnog liječnika, kotarsko je školsko vijeće odredilo, da se pučke i građanske škole u Splitu, radi španjolske hunjavice, zatvore do konca listopada“ (ND, 13. 10. 1918.: 3).

Tijekom listopada španjolska gripa „hara“ gradom, no prema saznanjima iz novinskih članaka osim prekida nastave nisu donesene ni poduzete nikakve konkretne mjere kako bi se građanima osigurala primjerena liječnička skrb. Zbog navedenih razloga vlasti su od strane uredništva prozване da oslobode liječnike vojne dužnosti kako bi mogli pružiti medicinsku skrb građanima, posebice onima slabijeg imovinskog statusa. „Grad izumire, dnevno imamo 10-12 mrtvih, na hiljade teško bolesnih, a imamo tako malo liječnika, da oni nikako ne mogu doprijeti. Neoprostivi je grijeh općinskog upravitelja, a i drugih vlasti da se barem u ovom teškom momentu ne brinu, da nam se oslobodi ili barem pusti na dopust koji od naših liječnika, u prvom redu općinski liječnik dr. Tudor. On je kao općinski liječnik dužan da obilazi siromahe, sam dr. Tommaseo ne može doprijeti – pa tako oni baš najgori bijednici ostaju bez liječnika, a to nije čovječno“ (ND, 19. 10. 1918.: 3). Zbog ratnih uvjeta grad je bio suočen s pomanjkanjem liječnika, osoblja za njegu te manjkom raspoloživih kreveta za bolesnike (ND, 23. 10. 1918.).

Liječnicima koji su pružali građanima njegu u njihovim domovima nisu bila osigurana potrebna sredstva za rad poput kočija, što je za posljedicu imalo da su mnogi ostali bez liječničke njege. „Tim im je teže, što nema nikakvih komunikacijskih sredstava, već liječnici moraju da jure amo tamo pješice, lijepo ispod Marjana pa do posljednjih kuća na Lučcu ili na putu u Solin. Da se sami pobrinu za kola, to bi preskupo stajalo bolesnike. Zar ne bi bila dužnost općine, da u interesu općinstva stavi na raspolaganje liječnicima par kočija? Inače, radi gubitka vremena, mnogi bolesnici ostaju bez liječničke njege, što mnoge može stajati i života“ (ND, 15. 10. 1918.: 3).

Uredništvo lista *Novo doba* smatralo je da se gradske vlasti drže pasivno, dok je stanje u gradu postajalo sve kritičnije te su često prozivali nadležne organizacije da poduzmu ozbiljnije mjere kako bih spriječili daljnje širenje bolesti budući da je bilo poznato da je bolest

„priljepčive naravi“, odnosno da se brzo prenosi kontaktom među stanovništvom. Uredništvo se javno zalagalo za zatvaranje javnih ustanova, ograničavanje kretanja na javnim mjestima, te je isticalo da mjera zatvaranja škola nije dovoljna. Uz spomenuto često su kritizirali i zdravstvene vlasti smatrajući da poduzete mjere nisu adekvatne broju oboljelih. „Španjolska bolest hara nemilo u našem gradu: pomor je veći nego za pošasti kolere i kuge, a pozvani faktori ne poduzimaju nikakovih mjera, da se stane na put toj nemani. U Hrvatskoj a i po drugim gradovima naše pokrajine poduzelo se je sve moguće, da se spriječi prekomjerni saobraćaj naroda; samo kod nas nitko se ne miče. Nije dovoljno, što su se zatvorile škole, jer je poznato da su djeca i mlađi naraštaji relativno pošteđeni od pošasti, treba posegnuti za drugim ozbiljnijim mjerama. Treba zatvoriti kavane, kinematografe, sudove i ostale urede, ograničiti saobraćaj na pazarima, na trgovima i na javnim šetalištima; treba ograničiti pohađanje crkava (npr. samo nedjeljno), treba poduzimati sve, što je potrebno da se spasi naš grad od pogibelji, koja nama svima prijete. Mi jako ozbiljno opominjemo nadležne zdravstvene oblasti, a osobito one na poglavarstvu i na općini, da se maknu i da poduzmu sve što je od nužde, jer oni odgovaraju lično prema građanstvu, ako i unapred budu puštali, da ovako nemilo pošast hara, i da kosi našu čeljad.“ (ND, 20. 10. 1918.: 3).

Ogorčeni pasivnošću gradskih vlasti u sprječavanju širenja epidemije urednici lista na dan 21.10.1918. pozivaju građane na štrajk ukoliko isti ne poduzmu mjere kojima bi se ograničilo kretanje stanovništva kako bih se osiguralo suzbijanje bolesti. „Da se vlasti maknu! Primamo ovu izjavu: Obzirom na činjenicu, da zdravstvene oblasti, usprkos opetovanih poziva sa strane javne štampe, ne poduzimaju nikakovih profilaktičnih mjera, da se pobije epidemija, koja od više vremena nemilice hara po Splitu, mi radnici, ne znajući što bi drugo, da ponukamo vlasti na ono, što bi same morale da učine, bit ćemo primorani, oglušiti se i na ovaj poziv, da u znak protesta obustavimo svi rad, a nama bi se, kad bi do toga moralo doći, bez dvojbe, pridružilo i ostalo građanstvo. Čudan i neshvatljiv nam je ovaj nehaj, ova grdna ravnodušnost vlastiju, u prvom redu općine i poglavarstva, pred tolikim pomorom; da mi, poslije nego smo doživjeli svega, toliko, da izgleda nevjerojatnim, i propatili gladi i svih mogućih stradanja, sad očekivajući sunce nove epohe čovječanstva, pasivnošću vlasti padamo žrtvom strašne, neumoljive zaraze. I jučer, kao i svaki dan, sprovod za sprovodom i uvijek novi slučajevi smrti. Vlasti se drže potpuno pasivno“ (ND, 21. 10. 1918.: 2).

Na dan 23. listopada u novinama je objavljen članak iz kojeg se saznaje da je Namjesništvo 6. listopada izdalo obavijest kojom upozorava općinske vlasti da se zaraza širi najviše na mjestima gdje su neadekvatni higijenski uvjeti u gradu, odnosno smetlišta, loša kanalizacija i općenito nečistoća te da je takva mjesta potrebno očistiti kako bi se spriječilo

daljnje širenje zaraze. Namjesništvo je donijelo i odluku da kina i „lokali“ budu zatvoreni za vrijeme epidemije, a crkvene vlasti su bile zamoljene da se misna slavlja održavaju u što manjem broju. U isto vrijeme reagiralo je i poglavarstvo koje je od vojničke vlasti zatražilo oslobađanje od dužnosti za dva liječnika, dr. Tudora i dr. Grgina. Ostala poglavarstva su također zamoljena da ne izdaju putne isprave za Split osim u iznimnim slučajevima. Unatoč spomenutim prijedlozima, Predstavništvo radničkih strukovnih organizacija socijalne demokratske stranke nije bilo zadovoljno mjerama koje je poglavarstvo provelo, te je smatrao da je šteta već učinjena budući da je pred kraj listopada i dalje nedostajalo i liječnika i vozila koji bi omogućili njihovu intervenciju. Odbor je smatrao da vlast nije pravovremeno informirala građane o težini bolesti, načinu njenog širenja te o potrebnoj prevenciji kako bih se ista zaustavila. Nezadovoljni učinjenim predstavništvo zahtijeva od vlasti da osiguraju dodatne bolničke krevete za oboljele, hranu i besplatnu liječničku njegu za građane lošijeg imovinskog statusa, te čišćenje grada od svih nečistoća koje se nalaze na njegovim ulicama. „Inače mjere, koja navađa poglavarstvo da je provelo, nisu, po našem mišljenju, dostatne. Moralo se zatražiti, kao što čine u Beču i drugamo, da bude otpušteno s fronte, gdje se tuže na prisilnu besposlicu, što više liječnika. Zatražiti oslobođenje vojne službe za jednog ili dvoje, kraj tolike oskudice liječnika, je ništa. Moralo se, suviše, zatražiti od vojne uprave par automobila, ili liječnicima priskrbiti kočija. Za sve to je danas već prekasno, jer dok dođu liječnici, kojima grad oskudijeva, i automobili, grad će izgubiti jaki postotak svojih građana, ne jenja li bolest u najskorije vrijeme“ (ND, 24. 10. 1918.: 4).

Vlasti su se pokrenule tek kada se epidemija znatno proširila među stanovništvom. Na dan 24. listopada općinsko zdravstveno povjerenstvo s liječnikom dr. Malvićem održava sjednicu na kojoj donosi „nužne mjere protiv rapidnom širenju zaraze španjolske hunjavice“. Na sjednici je odlučeno da će općina napraviti letak o prevenciji i liječenju bolesti, pružiti najsiromašnijim građanima u pučkim kuhinjama juhu i mlijeko, liječnicima staviti na raspolaganje tri kočije, očistiti grad od nečistoća te da će se od vojske zatražiti dva liječnika na raspolaganje. Osim navedenog općina je donijela zabranu žalovanja i uređivanja mrtvačke sobe, te prijedlog vlastima da se školske ustanove otvore na datum 15. studenog (ND, 25. 10. 1918.). Oboljelim građanima poglavarstvo je odobrilo povišenu kvotu šećera (sladorna kvota) od 1/75 kg po osobi na mjesec (ND, 27. 10. 1918.). Kao mjeru za sprječavanje širenja zaraze vlasti su savjetovale građane da izbjegavaju bliski kontakt s oboljelim osobama, da ne posjećuju njihove obitelji ili same bolesnike, da ne sudjeluju na ispraćajima pokojnika te da izbjegavaju bliske kontakte s drugim osobama (ND, 23. 10. 1918.). Budući da se smatralo da se zaraza najviše širi na mjestima gdje ne postoje primjereni zdravstveni uvjeti vlasti su općinskim oglasom uputile

građane da održavaju čistoću u svojim domovima, te da ne odbacuju otpad na ulice, u dvorišta te ispred svojih kuća. Stanovnicima se savjetovalo i da se unutar obitelji najstariji članovi brinu o oboljelima, budući da su od španjolske gripe najčešće umirale mlađe osobe, u dobi od 20 do 40 godina. Ukoliko u obitelji nije bilo starijih osoba preporučeno je općini da se pobrine i novčano podupre žene u godinama koje bi pomagale obiteljima u potrebi (ND, 24. 10. 1918.).

Istodobno s poduzimanjem prvih mjera protiv širenja epidemije započelo je i opsežnije informiranje građana o samoj bolesti putem novinskih članka u kojima su jasno dani naputci s preporukama kako postupati u novonastaloj situaciji. U „Naputku za kunjavicu, influencu, ili gripu prozvanu španjolska bolest“ tiskanom 29. listopada u listu Novo doba (Slika 5) ističe se da je uzročnik bolesti nepoznat te da je upravo spomenuto razlog velikom broju smrtnih ishoda.

Naputak
za kunjavicu, influencu ili gripu, prozvanu i španjolska bolest.

1. Uzročnik je dvojbena i stoga je razloga pogibeljnija od kolere i drugih prelažljivih bolesti, kojih su začetnici dobro poznati.

2. Širi se zrakom, a prelazi valjda od oboljele osobe na zdravu čeljad. Ali se širi tako naglo, da stanovništvo manjih mjesta bude kroz male dane, a većih kroz malo sedmica zaraženo.

3. Svaka mjera, koja smjera na to da sprejedi širenje ove bolesti, uzaludna je (vidi točka 2), a uzimanje tako zvanih pučkih sredstava kao luka, kapule, sianih srđjela, nadalje pića rakije i špirita uopće dosta je puta štetno po zdravlje dotičnika.

4. S toga, kao kod svake druge rasprostranjene bolesti, od koristi je živiti umjereno, redovito i biti dobro obučen i obuven, ali nije dobro prenatrpati se robom.

5. Netom se čeljade osjeća i malo slabijim, kad je kunjavica zaredala, te čuti, da ima ako i manju ogajicu, da ga bole kosti, da ga je posjekle u nogama, da mu je glava zamućena ili da ga boli, osobito ako još čuti čas vrućinu, od potrebe je prijeke da odmah legne u krevet, i da nastoji vrućim ali ne opojnim pićem nego uvarkom od čaja, bazgovine, ili aličnih domaćih trava ili pak vrućim mlijekom dobro se oznojiti.

Često uspije ovim jednostavnim načinom riješiti se daljnjeg bolovanja.

6. Dobro će učiniti, kome je pomogao ovaj jednostavni način da ostane još koji dan u krevetu ili bar kod svoje kuće, jer bi mu se bolest mogla lako povratiti.

7. Traje li i sljedeći dan vrućina i bolesnik se čuti gore nego li dan prije, od potrebe je uteći se liječniku i držati se strogo njegovih daljnjih uputa.

8. Kunjavica ne ljubi čistoće, stoga je prijeki lijek proti njoj čistoća oko kuće i kući, najpače pak oko bolesnika.

9. Ne ljubi samoće, stoga je od potrebe izbjegavati sva, navlastito zatvorena mjesta, gdje ima ovedi skup čeljadi. Izbjegavati valja po tom kazališta, zabavišta, prenatrpane željezničke wagone, uopće sva mjesta, gdje se sastaju veće skupine čeljadi u zatvorenom.

10. Red je ne posjećivati bolesnike od kunjavice, osobito teške, jer to je u interesu posjetilaca, da se ne okuži, a i bolesnika samog, kome je od potrebe mir, i brižna njega, što sve mude posjetiloci.

Slika 5. Novinski članak s naputcima o preventivnim mjerama suzbijanja španjolske gripe

Izvor: Novo Doba, 29. 10. 1918.: 4

U naputku se ističe da se bolest širi zrakom te da je potrebno tek nekoliko dana da se proširi u malim mjestima, a tek nekoliko tjedana da se proširi među stanovništvom većih mjesta.

Upozorava se na potencijalnu štetnost konzumiranja pučkih sredstava za liječenje poput češnjaka, luk, slanah srdela, rakije i špirita. Savjetuje se stanovništvo da živi umjerenim životom, da bude dobro obučeno i obuveno, no da se ne pretrpava odjećom. Ukoliko osoba osjeti slabost, kostobolju, prolaznu vrućinu, glavobolju preporučuje se da konzumira napitak od čaja, bazgovine, domaćih trava ili vrućeg mlijeka kako bi se potaknulo znojenje. Ističe se važnost odmora kako ne bi došlo do nepotrebnih komplikacija uslijed oboljenja. Isticale su se i preventivne mjere poput čišćenja kuće i okućnica te izbjegavanje zatvorenih mjesta gdje se sastaju mnoštva poput kazališta, zabavišta ili željezničkih vagona. Preporučeno je da se ne posjećuju oboljeli kako se bolest ne bi širila, no i kako se bolesnici ne bi opterećivali budući da im je potreban mir i njega. Ukoliko su simptomi bolesti ozbiljniji i dugotrajniji savjetuje se da se stanovništvo obrati liječniku za daljnju pomoć te da se strogo drži njegovih daljnjih uputa (ND, 29. 10. 1918.).

Vijesti o kapitulaciji Austro-Ugarske Monarhije stanovnici Splita su dočekali s oduševljenjem te se na gradskim ulicama formirala povorka s više od 10 000 ljudi (ND, 30. 10. 1918.). Zabrinutost stanovništva pitanjem španjolske gripe gotovo je iščezla. Prestankom ratnih zbivanja dolazi do povratka vojnika s ratišta zbog čega se uspostavlja zdravstveni nadzor nad vojskom koji provodi podružnica Jugoslavenskog crvenog križa (ND, 8. 11. 1918.). Prethodnim dogovorom općinskog predsjednika dr. Smodlake i svih gradskih općinskih liječnika utvrđene su sanitarne mjere te je zaključeno da se svi vojnici pri povratku s bojišta moraju pregledati te podvrgnuti karanteni. Na vojnicima će se provoditi „čišćenje od gamadi“ kako bih se spriječilo širenje pjegavog tifusa. Za vojnike koji su oboljeli od pjegavog tifusa, španjolske gripe, škrleta i ostalih zaraznih bolesti određeno je da će se urediti dotadašnja vojna bolnica (ND, 1. 11. 1918.). Oni koji boluju od težih zaraznih bolesti bit će smješteni u općinsku osamnicu. Određeno je da će svi vojnici koji se iskrcaju u gradu najprije biti pregledani u „kancelariji starog generalata“ (ND, 8. 11. 1918.). Budući da je povratak vojnika bio svakodnevan odbor crvenog križa je izdao preporuku lučkim i drugim organima vlasti da spriječe svako iskrcavanje bolesnih vojnika stranih narodnosti (ND, 15. 11. 1918.). Dana 16. studenoga u Splitu se održala velika manifestacija za francuske mornare i delegate u čiju čast je formirana povorka u kojoj je sudjelovalo mnogobrojno pučanstvo. „Opet se na Narodnom trgu okupi povorka. I muško i žensko uhvatilo se za ruke s ovim veselim mladićima iz daljine, te pjevajući i noseći zastavu krenu vesela povorka ulicama grada. I kolo se povede na trgu“ (ND, 17. 11. 1918.: 3). Već sljedećeg dana u Split uplovljava i američka flota ratnih brodova. Unatoč željama građana da posjete ratno brodovlje vojni odsjek izdao je zabranu posjeta, te je zabranio izlazak američkih mornara u grad (ND, 18. 11. 1918.). Dana 20. studenoga parobrodom „Almiesa“ srpski vojnici

uplovljavaju u splitsku luku. Vojska je dočekan na trgu svetog Petra odakle se povorka u kojoj su sudjelovali vatrogasci, glazba, Zemaljska vlada sa srpskim časnicima, srpska vojska, predstavnici vlasti i ostalo građanstvo uputila u slavlju preko cijelog grada (ND, 20. 11. 1918.). „Sve živo na kamenitom Splitu našlo se na obali. Nije to bila samo hrpa manifestanata, to je bio cijeli Split“ (ND, 21. 11. 1918.: 1). Nedugo nakon što je američka flota uplovila u Split, vojnici su dobili dozvolu za kretanje gradom o čemu se piše u novinama „Jučer – na svečani dan proglašenja američke slobode – u gradu je bilo mnoštvo američkih mornara, koji su se po prvi put iskrcali s brodova u Poljudu. Veseljaci, sa svojim neobičnim bijelim kapicama, vrzmali su posvuda, zalazili u trgovine, papirnice i knjižare...“ (ND, 29. 11. 1918.: 4). Osim što su se sada slobodno kretali gradom, za te iste mornare unatoč naputcima i zamolbama o izbjegavanju okupljanja u gradu je organiziran koncert. „U srijedu u večer u 8 sati priredit će općina Splita veliki koncert u počast američkih, engleskih i francuskih posada ratnih brodova, što se nalaze u luci“ (ND, 16. 12. 1918.: 3).

Unatoč činjenici da se o španjolskoj gripi tijekom studenog gotovo da i nije pisalo to nipošto nije značilo da je epidemija prestala. Upravo spomenuto potvrđuje i novinski članak „Pomor od španjolske hunjavice“ (ND, 19. 11. 1918.) u kojem se navodi da je od početka mjeseca u bolnici zabilježeno 30 umrlih, od kojih je navise bolesnika upravo podleglo oboljenju od španjolske gripe (ND, 19. 11. 1918.: 3). Spomenuto širenje španjolske gripe gradom zasigurno je povezano s povratkom brojnih vojnika s bojišta u sam grad, no i zbog popuštanja mjera, te njihovo nepridržavanje u brojnim manifestacijama koje su uslijedile u čast završetka rata i osnivanja nove države.

Slične preventivne mjere bile su provođene i u ostalim gradovima, primjerice u Osijeku je postojala obveza čišćenja svratišta, lokala i gostionica dva puta dnevno. Također je određena dnevna obvezna dezinfekcija željezničkih vagona i tramvajskih kola. Kuće u kojima je bilo oboljelih od španjolske gripe bilo je potrebno označiti stavljanjem crvenog papirića na vrata kako bi se upozorilo ostale građane na prisustvo bolesti (Vonić, 2014). U gradu Zagrebu siromašnim građanima koji su podlegli bolesti osigurana je liječnička pomoć u gradskim ambulantom svakog dana od 15-17 sati, dok je ozbiljnijim i težim slučajevima pružana pomoć unutar njihovih domova. Prijevoz liječnika do kuća oboljelih organizirali su gradski fijakeri na molbu kraljevskog redarskog povjereništva (Pantić i dr., 2006). U gradu Puli vlast je zatvorila sve urede u gradu koji su bili namijenjeni za rad sa strankama, a stanovništvu je savjetovala da oстане u svojim domovima, da ne koriste javni prijevoz te da se suzdrže sudjelovanja na javnim okupljanjima. Uz spomenuto gradske vlasti su u dvjema pučkim kuhinjama organizirale dijeljenje besplatne juhe za oboljele (Milovan Delić, 2020).

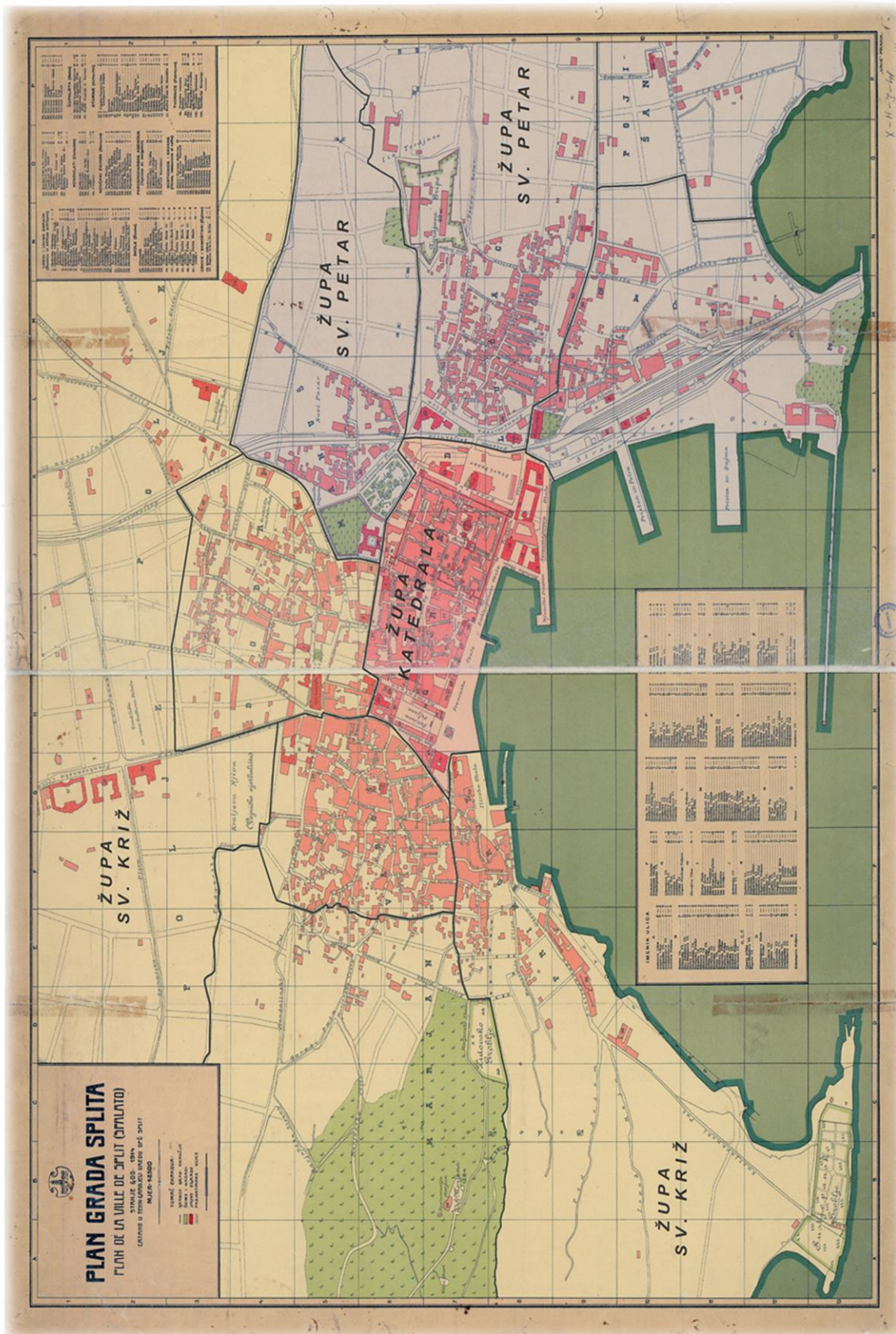
3.4. Prostorna distribucija smrtnosti stanovništva Splita od španjolske gripe

Prema podacima iz Splitskog kažiputa⁹, 1913. godine grad Split je bio podijeljen na deset okružja (naselja): Grad, Varoš, Dobri, Manuš, Lučac, Bačvice, Pojišan, Primorje, Marjan i Polje. Površina grada je zauzimala je oko 21 km². Od ukupne površine grada Marjan je zauzimao dva, Gornje ili Veliko polje se prostiralo na četrnaest, dok je nizina na kojoj se nalazio grad i prostor za njegovo buduće širenje obuhvaćao pet kvadratnih kilometra (Splitski kažiput, 1913) (Slika 6).

Naselje Veli Varoš, smješteno uz zapadne zidine Dioklecijanove palače bilo je i najveće naselje tadašnjeg Splita. Prema podacima splitskog kažiputa naselje Veli Varoš imalo je 1879 domaćinstava. Drugi najveći broj domaćinstava, njih 1553, imao je Grad. Po broju domaćinstava dalje slijede: Lučac 1145, Dobri 782, Primorje 566, Bačvice 474, Manuš 369, Marjan 194, Polje 157 i Pojišan sa 137 domaćinstava tj. ukupan broj domaćinstava bio je 7256 (Splitski kažiput, 1913). Prema popisu stanovništva iz 1910. godine u Splitu je živjelo 21 407 stanovnika (Korenčić, 1979).

Prema crkveno-administrativnoj podjeli naselja grada Splita su tijekom 1918. i 1919. godine pripadala trima župama, župi sveti Križ, sveti Petar i sveti Dujam-Katedrala. Pri tome je župa sveti Križ obuhvaćala naselja Veli Varoš, Dobri, Marjan, Primorje i Polje. Župi sveti Petar su pripadali naselja Lučac, Manuš, Bačvice i Pojišan, dok je župa sveti Dujam obuhvaćala naselje Grad (Slika 6).

⁹ Splitski kažiput je izdalo Općinsko upraviteljstvo Split, u njemu su sadržana pravila za orijentaciju po gradu, imenik ulica s opisom njihovog položaja, stari i novi nazivi ulica, razdioba grada u okružja i odsjeke, imena okružnih nadzornika, glavara odsjeka, imena pristana, mostova, te broj kuća i stanova (URL 7).

Slika 6. Plan Splita 1914. godine

Izvor: URL 8

Budući da se epidemija španjolske gripe pojavila usporedo s trajanjem Prvog svjetskog rata nije vođena statistika o njenom morbiditetu i mortalitetu (Anušić, 2015). Razlog tome jest to što su se države zahvaćene ratnim zbivanjima borile s „dubokom krizom sustava i diskontinuiteta redovnog funkcioniranja državnih službi“ (Milovan Delić, 2012: 319). Iz spomenutog razloga u Splitu nisu pronađene statistike morbiditeta i mortaliteta. Uvidom u Arhiv grada Splita nisu pronađeni podaci o službenim mjerama poduzetim od strane vlasti kako bi se zaraza zaustavila, ili evidencija broja zaraženih (i umrlih) stoga su kao glavni izvor za proučavanje španjolske gripe u Splitu korištene matične knjige umrlih te upisi u bolničke registre splitske Državne bolnice za 1918. i 1919. godinu. Oba spomenuta izvora imaju određenih manjkavosti. Točnost podataka u matičnim knjigama umrlih je upitna budući da nije poznato tko je u njih upisivao uzrok smrti, župnik ili liječnik. Također, matične knjige su samo jedan pokazatelj epidemije španjolske gripe budući da evidentiraju samo smrtnost nije moguće utvrditi koliko je doista ljudi oboljelo u Splitu odnosno koliko je njih i ozdravilo od španjolske gripe. Slična situacija je i s bolničkim knjigama umrlih jer „ne navode razlog primanja pacijenta u bolnicu, njihove simptome ili početnu dijagnozu, te se na temelju njih ne može odrediti koji su od tih pacijenata primljeni kao oboljeli od španjolske gripe, a koji su primljeni u bolnicu zbog drugih bolesti“ (Vonić, 2014: 227).

Pregledom matičnih knjiga umrlih župa¹⁰ sveti Petar, sveti Križ i Katedrala za godine 1918. i 1919. utvrđeno je da pod uzrok smrti nije konkretno upisana španjolska gripa osim u dva slučaja kada je navedena kao „španjolska hunjavica“ (Slika 7).

¹⁰ NAS, Zbirka parica, parice umrlih župa sveti Petar, župa sveti Križ, i župa Katedrala

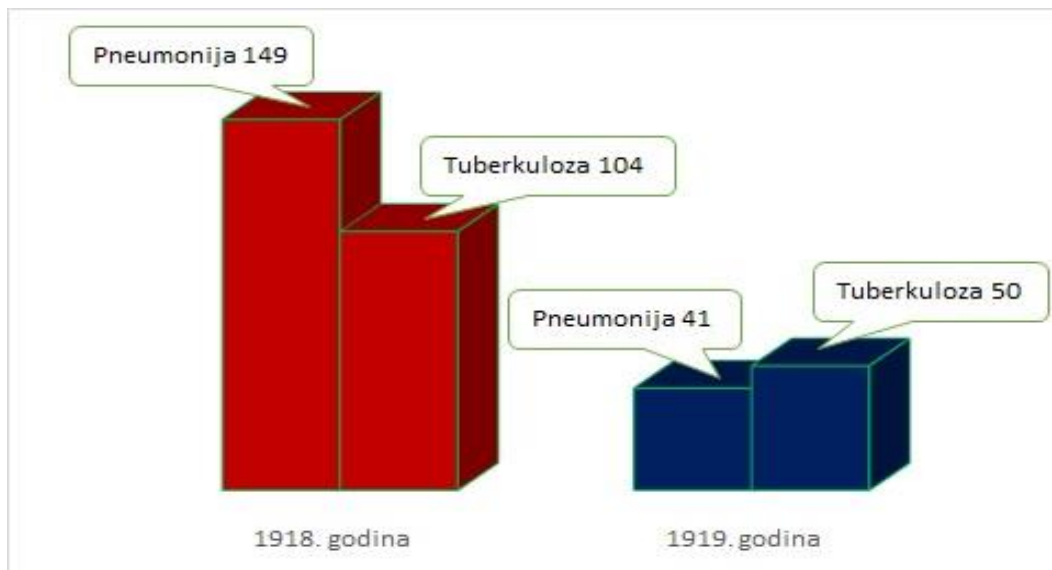
UPISNIK						MRTVI					
Župe sv. Križa						Biskuplje Split					
NAZNAČENJE POKOJNIKA						MRTVI					
Redni broj	SPOL I IME		Datum smrti	Vjeronauk	Stari	Zavičaj i prebivalište	Ime i prezime roditelja	MRTVI			OPASKE
	Muški	Ženske						Ime	Prezime	Uzrok	
251.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	
	Marija		10. 1. 1919.	R.kat.	26	Split - Primorje	Marija	
252.		Barbara	10. 1. 1919.	R.kat.	10	Split - Primorje	Barbara	
253.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	
254.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	
255.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	
256.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	
257.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	
258.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	
259.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	
260.	Marija		22. 12. 1918.	R.kat.	61	Split - Primorje	Marija	

Slika 7. Matična knjiga umrlih župe sveti Križ

Izvor: Nadbiskupski arhiv Split, zbirka parica, župa sveti Križ, parice umrlih 1911. - 1920.

To je smrt muškarca u 61. godini života zabilježena na datum 22. studenog 1918. godine i žene u 26 godini života 10. siječnja 1919. godine. Oboje su živjeli unutar župe sveti Križ. Međutim, jasno je da na području Splita nisu bile samo dvije žrtve španjolske gripe već da je taj broj bio znatno veći stoga se u analizi broja umrlih za 1918. i 1919. godinu svaka smrt koja je evidentirana s uzrokom upale pluća ili pneumonije i influence broji se kao smrt uzrokovana španjolskom gripom. Razlog tome je što je većina bolesnika umirala od posljedica sekundarne bakterijske upale pluća (pneumonije), koja je bila najčešći uzrok smrti uzrokovana virusom španjolske gripe (Anušić, 2015).

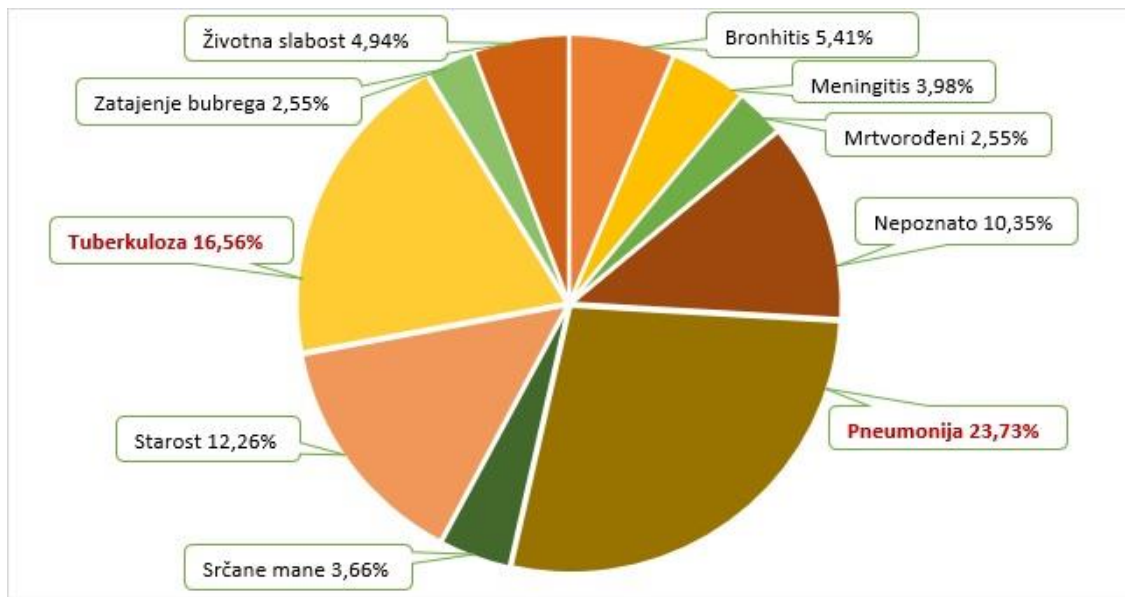
Analizom podataka iz matičnih knjiga umrlih uočeno je da je tijekom 1918. godine na području grada daleko najveći broj smrtnih slučajeva, njih 149 prouzročila upala pluća (pneumonija). Drugi najčešći uzrok smrti bila je tuberkuloza od koje su preminula 104 stanovnika (Slika 8).

Slika 8. Usporedba preminulih od pneumonije i tuberkuloze u 1918. i 1919. godini

Izvor: NAS, Zbirka parica, parice umrlih župa sv. Križ, sv. Petar i Katedrala, Split

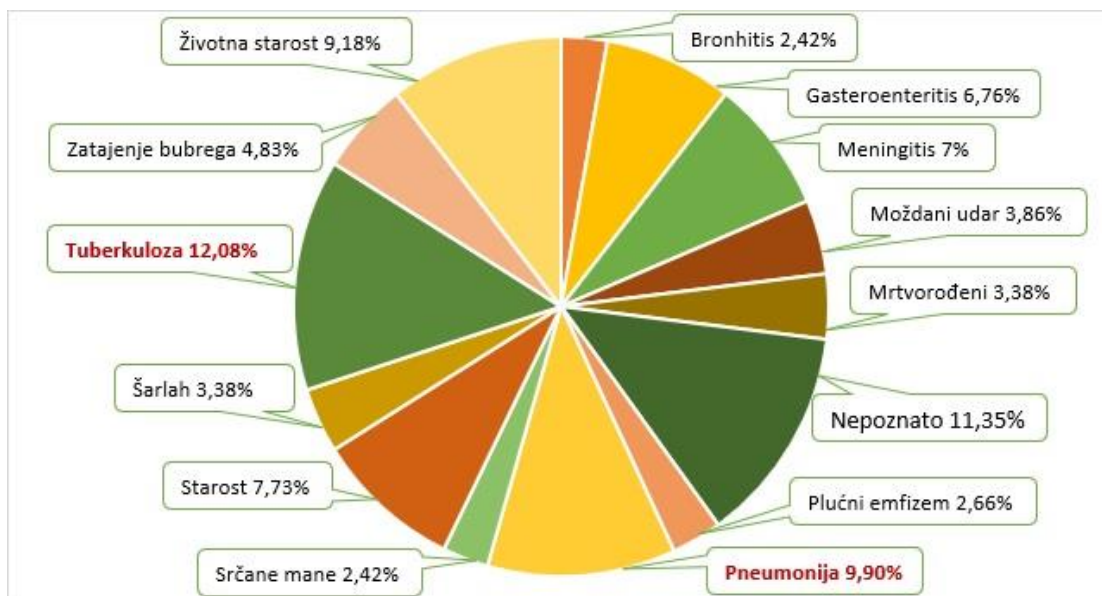
Uz spomenuto u matičnim knjigama zabilježeni su brojni smrtni slučajevi uzrokovani raznim bolestima poput: bronhitisa, meningitisa, moždanog udara, gastroenteritisa, srčanih mana, zatajenja bubrega i slično (Slika 9). Pregledom podataka uočeno je da je upala pluća tijekom 1918. godine odnijela najviše života u župi sveti Križ, njih 65. Unutar spomenute župe 49 preminulih je zabilježeno u gradskoj četvrti Varoš, 11 u četvrti Dobri, te 5 u četvrti Primorje. U župi sveti Petar od njenih posljedica je preminulo 60 stanovnika, od čega je njih 54 živjelo u gradskoj četvrti Lučac, 5 na području Manuša dok je jedan stanovnik iz četvrti Bačvice. Najmanji broj oboljelih zabilježen u župi sveti Dujam u kojoj je od posljedica bolesti smrtno stradalo tek 24 stanovnika. Tuberkuloza je najviše života odnijela također u župi sveti Križ, 49 umrlih, za kojom slijedi župa sveti Dujam s 30 umrlih te župa sveti Petar s 25 umrlih.

Slika 9. Udio smrtnosti prema uzroku bolesti u ukupnom broju preminulih (1918.)

Izvor: NAS, Zbirka parica, parice umrlih župa sv. Križ, sv. Petar i Katedrala, Split

Sljedeće godine, 1919., distribucija bolesti je drukčija, odnosno najčešći uzrok smrti stanovništva grada Splita je bila tuberkuloza koja je uzrokovala smrt 50 osoba, dok je upala pluća bila drugi najčešći uzrok smrti s 41 preminulim (Slika 8). Treći najčešći uzrok smrti je životna slabost, za kojom slijedi starost, meningitis, gastroenteritis, zatajenje bubrega i moždani udar. Tuberkuloza je usmrtila najviše stanovnika župe sveti Križ (28), za kojom slijedi župa sveti Petar (18) te sveti Dujam (6). Tijekom spomenute godine od posljedice upale pluća je preminulo 18 stanovnika župe sveti Križ. U župi sveti Petar je zabilježen isti broj umrlih kao u župi sveti Križ, njih 18 dok je bolešću najmanje bila zahvaćena župa sveti Dujam u kojoj je preminulo tek pet stanovnika. Brojne bolesti u matičnim knjigama umrlih za 1918. i 1919. napisane su nečitko ili je njihov uzrok bio nepoznat te su iz navedenog razloga definirane kao Nepoznate (Slika 10).

Slika 10. Udio smrtnosti prema uzroku bolesti u ukupnom broju preminulih (1919.)

Izvor: NAS, Zbirka parica, parice umrlih župa sv. Križ, sv. Petar i Katedrala, Split

Španjolska gripa, kako je već navedeno, pojavila se u tri vala. U prvom, proljetnom valu, koji je u Europi trajao od početka travnja do konca srpnja 1918. godine gripa je bila prisutna u svom blažem obliku te su stope mortaliteta bile relativno niske (Anušić, 2015). U spomenutom razdoblju, u Splitu je od posljedica upale pluća preminulo 12 osoba. Pregledom matičnih knjiga umrlih utvrđeno je da tijekom srpnja, u vrijeme kada se bolest već širila Europom u Splitu nije bilo preminulih od posljedica španjolske gripe. Tijekom svibnja i lipnja na području grada je zabilježeno devet smrtnih slučajeva prouzročenih upalom pluća. Prisutnost španjolske gripe na području grada je zabilježena u srpnju, kada se u dnevnom listu Novo doba spominje 80 oboljelih, no unatoč visokom broju oboljelih zabilježena su tek tri smrtna slučaja (Tablica 1).

Tablica 1. Broj umrlih od upale pluća u župi sveti Križ, sveti Petar i Katedrala za vrijeme proljetnog vala u 1918. godini

Župe	Travanj	Svibanj	Lipanj	Srpanj	Ukupno
Sveti Križ	0	1	2	0	3
Sveti Petar	0	5	0	2	7
Katedrala	0	1	0	1	2

Izvor: NAS, Zbirka parica, parice umrlih župa sveti Petar, sveti Križ, Katedrala

Jesenski val, koji je trajao od kolovoza 1918. do siječnja 1919. godine odnio je više života budući da je novi soj virusa, koji se u kratkom vremenu proširio Europom, bio znatno smrtonosniji od onog koji je bio prisutan tijekom tzv. proljetnog vala (Anušić, 2015). Tijekom jesenskog vala porast mortaliteta u Splitu bio je značajan. Prema podacima matičnih knjiga umrlih utvrđeno je da je u župi sveti Petar, u 1918. godini preminulo ukupno 204 osobe, a u 1919. godini 133 osobe. Početkom rujna 1918. godine, tri osobe su preminule od posljedica upale pluća, dvoje djece u dobi od pet i sedam godina te žena u dobi od 58 godina. Tijekom trećeg i četvrtog tjedna rujna nema oboljelih od upale pluća. Najsmrtonosniji je bio listopad kada je od posljedica bolesti preminulo 36 osoba (Slika 11). Izražen je porast oboljelih u razdoblju od 6. do 12. listopada kada je umrlo 11 osoba, te u razdoblju od 13. do 19. listopada kada je umrlo 14 osoba. U studenom mortalitet naglo opada te je zabilježeno jedanaest smrtnih slučajeva. Tijekom prosinca samo je jedna osoba preminula od posljedica upale pluća.

SPOL I IME						NADNEVAK I MJESTO					
Spol	Ime	Doba	Bolest	Smrt	Zauz. i groblje	Ime i prezime roditelja	Smrt	Bolest	Uzrok	Opis	OPASKE
19	Jana Kramar	58 god 18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Jana Kramar	18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Umrlo u Splitu dan 18. 10. 1918.
20	Maria Kramar	22 god 18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Maria Kramar	18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Umrlo u Splitu dan 18. 10. 1918.
19	Jana Kramar	58 god 18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Jana Kramar	18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Umrlo u Splitu dan 18. 10. 1918.
19	Maria Kramar	22 god 18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Maria Kramar	18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Umrlo u Splitu dan 18. 10. 1918.
19	Jana Kramar	58 god 18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Jana Kramar	18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Umrlo u Splitu dan 18. 10. 1918.
19	Maria Kramar	22 god 18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Maria Kramar	18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Umrlo u Splitu dan 18. 10. 1918.
19	Jana Kramar	58 god 18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Jana Kramar	18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Umrlo u Splitu dan 18. 10. 1918.
19	Maria Kramar	22 god 18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Maria Kramar	18. 10.	Upala pluća	1918	Luca	Umrlo u Splitu dan 18. 10. 1918.

Slika 11. Matična knjiga umrlih župe sveti Petar

Izvor : Nadbiskupski arhiv Split, zbirka parica, župa sveti Petar, parice umrlih 1905. - 1920.

U navedenom razdoblju je od posljedica španjolske gripe preminula 51 osoba, od kojih su 22 ženskog, a 29 muškog spola. Prema dobnoj strukturi najugroženije je bilo mlado stanovništvo u dvadesetim i tridesetim godinama života. Preminulih starijih od šezdeset godina bilo je dvoje.

Prema podacima matičnih knjiga umrlih u 1918. godini u župi sveti križ preminulo je ukupno 283 osobe, a u 1919. godini 213 osoba. Smrtni slučajevi su zabilježeni već početkom rujna, kada je od posljedica pneumonije preminula djevojčica u dobi od tri godine. Tijekom istog mjeseca od spomenute bolesti umrlo je još petero ljudi. Od posljedica upale pluća u prva dva tjedna listopada umrlo je osmero ljudi. Bolest je svoj vrhunac dosegla u trećem i četvrtom tjednu listopada kad je od njenih posljedica umrlo 28 stanovnika grada. U studenom je od iste umrlo devetero, a u prosincu sedmero ljudi što upućuje na zamjetan pad mortaliteta. Tijekom rujna, listopada, studenog i prosinca unutar župe sveti Križ preminulo je ukupno 149 stanovnika, od kojih je 58 podleglo posljedicama upale pluća, jedna osoba je preminula od influence te jedna od španjolske gripe. Unutar ista četiri mjeseca navedene bolesti okončale su živote 34 žene i 26 muškaraca. U dobi do devet godina preminulo je šest osoba. U dobi od deset do devetnaest godine preminulo je petero mladih. Najveći udio u broju umrlih bio je u dvadesetim i tridesetim godinama života, dok je tek četvero umrlih imalo više od 60 godina.

Ukupni broj umrlih u župi Katedrala tijekom 1918. godine je bio 141 osoba, dok je tijekom 1919. godine preminulo 68 ljudi. U župi Katedrala tijekom rujna zabilježena su tek dva smrtna ishoda uzrokovana upalom pluća. Od posljedica bolesti su preminuli mlađi muškarci u dobi od 21. i 31. godine. Tijekom listopada broj smrtnih slučajeva se povećava, osobito u periodu od 13. do 26. listopada kada je zabilježeno sedam preminulih s istim uzrokom smrti. Ukupno je u listopadu od pneumonije smrtno stradalo devet stanovnika. Sljedećeg mjeseca pad broja umrlih je neznatan, odnosno zabilježeno je šest preminulih od pneumonije, dok je jedna osoba preminula od posljedica influence. Do sredine prosinca zabilježena su tek tri smrtna slučaja, dok od sredine mjeseca nema preminulih od posljedica spomenutih bolesti. U razdoblju od početka rujna do kraja prosinca u župi Katedrala zabilježeno je 20 smrtnih slučajeva prouzročenih upalom pluća te jedan smrtni slučaj prouzročen influencom (Tablica 2). Od ukupnog broja umrlih prevladavaju žene, njih 14, dok je muškaraca tek sedam. Među preminulima nema djece do 9 godina, dok je postotak mladih u dobi od 10 do 19 godina gotovo neznatan. Isto vrijedi i za stanovništvo u dobi većoj od 70 godina. Dobna struktura umrlih pokazuje da je najugroženije bilo mlado stanovništvo. Polovica umrlog stanovništva u župi je u dobi od 20 do 29 godina. Zabilježeno i je šest umrlih u tridesetim i četrdesetim godinama života.

Tablica 2. Ukupan broj umrlih i broj umrlih od upale pluća prema razdobljima u 1918. godini

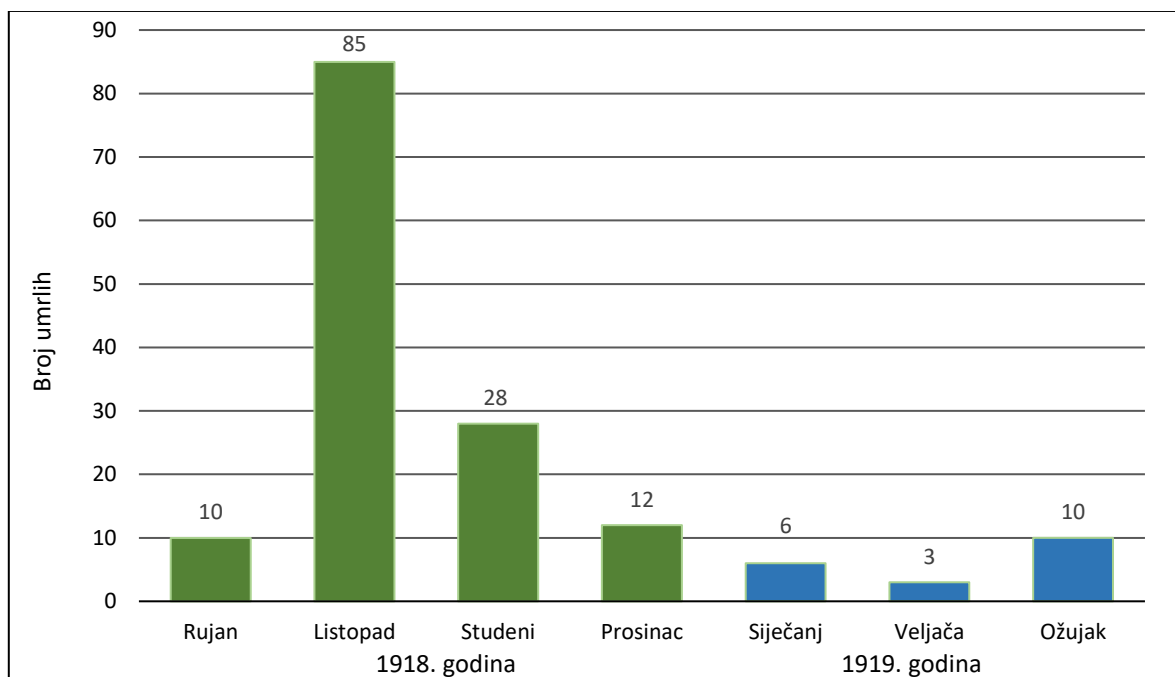
Razdoblje	Ukupan broj umrlih	Broj umrlih od upale pluća	Ukupan broj umrlih	Broj umrlih od upale pluća	Ukupan broj umrlih	Broj umrlih od upale pluća
Župe	Župa Sveti Petar		Župa Sveti Križ		Župa Katedrala	
1. – 7. IX.	4	2	6	1	1	0
8. – 14. IX.	3	1	4	1	3	0
15. – 21. IX.	1	0	2	0	1	0
22. – 28. IX.	2	0	5	1	3	2
29. IX – 5. X.	6	2	10	3	2	0
6. – 12. X.	13	11	17	4	5	2
13. – 19. X.	18	14	19	14	7	4
20. – 26. X.	9	4	22	14	5	3
27. X. – 2. XI.	9	5	10	5	5	1
3. – 9. XI.	6	5	12	3	4	0
10. – 16. XI.	7	3	6	3	4	2
17. – 23. XI.	5	2	6	0	8	1
24. – 29. XI.	2	1	5	2	4	2
30. XI. – 7. XII.	1	0	12	3	7	2
8. – 14. XII.	2	0	3	1	2	1
15. – 21. XII.	5	1	5	3	2	0
22. – 28. XII.	5	0	4	0	0	0
29. XII. – 4. I.	2	0	1	0	4	0
Ukupno	100	51	149	58	67	20

Izvori: NAS, Zbirka parica, župa sveti Križ, parice umrlih 1911. – 1920., Split

Analizom ukupnog broja umrlih župa sveti Križ, sveti Petar i Katedrala za razdoblje od rujna 1918. godine do kraja ožujka 1919. godine uočeno je da je tijekom rujna bolest bila prisutna u gradu, no smrtnost uzrokovana istom nije bila znatna budući da je u spomenutom razdoblju od ukupnog broja umrlih (40 stanovnika) tek njih 10 umrlo od posljedica upale pluća. U listopadu dolazi do naglog porasta mortaliteta u sve tri navedene župe. Župa sveti Petar je vrhunac mortaliteta zabilježila u razdoblju od 6. do 19. listopada, dok je u župama sveti Križ i Katedrala porast zabilježen u razdoblju od 13. do 26. listopada, gotovo tjedan dana kasnije. Tijekom istog mjeseca od ukupno 150 umrlih, njih 83 je skončalo od posljedica pneumonije, dok je tek za jednu osobu influenza upisana kao uzrok smrti. U studenom stanje se smiruje te od posljedica pneumonije i influence smrtno stradava 26 osoba što je znatan pad u usporedbi s

prethodnim mjesecom. Prvi upisani slučaj smrti od španjolske gripe (španjolska hunjavica) je također u studenom. Početkom prosinca su zabilježeni tek rijetki smrtni slučajevi, a krajem mjeseca bolest gotovo posve nestaje.

Španjolska gripa se na području grada pojavljuje i u 1919. godini, u vrijeme kad je treći val pandemije zahvatio svijet. U siječnju 1919. godine na području sve tri župe preminulo je petero ljudi od posljedica upale pluća, dok je na dan 10. siječnja jedna žena preminula od posljedica španjolske gripe. Sljedećeg mjeseca od posljedica upale pluća preminula su tri stanovnika. Tijekom ožujka smrtnost se povećala, te je zabilježeno deset smrtnih slučajeva od upale pluća na području cijelog grada (Slika 12).

Slika 12. Kretanje broja umrlih od pneumonije, influence i španjolske gripe u splitskim župama sv. Križ, sv. Petar i Katedrala od rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine

Izvor: NAS, Zbirka parica, parice umrlih župa sv. Križ, sv. Petar i Katedrala, Split

Uspoređujući statistiku svih spomenutih župa s gradom Zagrebom, odnosno pregledom smrtnosti po tjednima možemo zaključiti da su oba grada tijekom rujna imala relativno mali broj umrlih. Epidemija u Zagrebu rasplamsala se tijekom listopada. U razdoblju od 6. do 26. listopada zabilježen je znatan porast smrtnih slučajeva što se preklapa s maksimumom epidemije u Splitu. Vrhunac smrtonosnog vala u gradu Splitu je trajao kratko dok se u Zagrebu nastavio kroz cijeli naredni mjesec. Tijekom prosinca broj umrlih u Zagrebu počinje opadati, no puno sporije nego što je to bio slučaj u Splitu koji u istom vremenu bilježi tek poneki smrtni slučaj (Pantić i dr., 2006).

Analiza statističkih podataka prema starosnoj dobi umrlih od upale pluća za razdoblje od početka rujna do kraja ožujka pokazuje da su djeca do desete godine života činila 11,04 % umrlih. Mlado stanovništvo u dobi od 10 do 20 godina života stradalo je 9,74 %. Najviše umrlih 31,17 % je bilo u dvadesetim godinama životne dobi. Sljedeća starosna skupina koja je znatno podlegla bolesti bila je dob od 30 do 40 godina. Spomenuta skupina je činila 20,13 % umrlih. Stanovništvo u četrdesetim godinama života je činilo 11,69 %, a u pedesetim godinama 9,09 % udjela. Šezdesetogodišnjaka je bio razmjerno mali broj u odnosu na druge dobne skupine tj. 5,19 %. U konačnici najmanje je stradalo stanovništvo starije od sedamdeset godina (Tablica 3).

Tablica 3. Broj umrlih po župama od pneumonije, influence i španjolske gripe od početka rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine prema dobnim skupinama

Dob	Sveti Križ	Sveti Dujam	Sveti Petar	Ukupno
0 do 9	8	0	9	17
10 do 19	6	1	8	15
20 do 29	24	10	14	48
30 do 39	13	3	15	31
40 do 49	6	4	8	18
50 do 59	7	4	3	14
60 do 69	4	2	2	8
70 do 79	2	0	0	2
80 do 89	0	0	0	0
90 do 99	1	0	0	1
Ukupno	71	24	59	154

Izvor: NAS, Zbirka parica, parice umrlih župa sv. Križ, sv. Petar i Katedrala, Split

Takva dobna struktura preklapa se sa svjetskim statističkim podacima koji pokazuju da je najviše smrtno stradalih bilo među mlađom populacijom, odnosno u dobi od dvadeset do četrdeset godina života (Anušić, 2015). Za razliku od uobičajene gripe, koja najviše pogađa starije stanovništvo i djecu u ranim godinama života, španjolska gripa je najviše usmrćivala mlade ljude koji bi upravo takvu vrstu bolesti trebali prevladati bez značajnijih posljedica. Razlog istom nikad nije utvrđen, jedna od pretpostavki je bila da je pandemija iz 1889. – 1890. godine osigurala imunitet starijim naraštajima koji su je preživjeli, no budući da imunitet stečen od gripe može mjeriti mjesecima, no ne i godinama, spomenuta teza nije potvrđena. Druga teza bila je povezana s socioekonomskim prilikama tijekom Prvog svjetskog rata. Smatra se da je oskudica prehrambenih proizvoda tj. loša prehrana i povremena glad te radno iscrpljivanje

najviše utjecalo na mlade ljude. Budući da je ratna kriza pogodila i starije stanovništvo, koje je zbog svoje dobi također imalo poteškoća u prevladavanju navedenih nedaća ni ova teza nije dala potrebne odgovore. Konačno, danas je najzastupljenija tzv. citokinska teorija koja pretpostavlja da je španjolska gripa u organizmu zaraženih uvjetovala pretjeranu reakciju imunološkog sustava tzv. citokinsku oluju, koja je kod mladih koji su imali i najjači imunitet izazvala teško oštećenje unutarnjih organa i uzrokovala smrt (Anušić, 2015).

Spolna struktura pokazuje da je u jesenskom valu u Splitu smrtno stradao veći broj žena. U svim župama u Splitu umrlo je 81 žena (52,60 %) i 73 muškarca (47,40 %). Takva spolna raspodjela, s prevlašću ženskog mortaliteta nad muškim, nije bila uobičajena u razvijenim zemljama Europe (Anušić, 2015). Naime, zbog ratnih prilika muškarci su u dobi od 20 do 40 godina bili na ratištu. Žene su zbog nedostatka muške radne snage bile primorane preuzeti skrb za svoje obitelji i raditi teže i više poslova. Također, prema statistikama zagrebačkih bolnica utvrđeno je da se tek manji postotak žena liječio u ustanovama od španjolske gripe (Hutinec, 2005) što ukazuje na još uvijek loš društveni položaj žena.

Tablica 4. Broj umrlih po župama od pneumonije, influence i španjolske gripe od početka rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine prema spolu

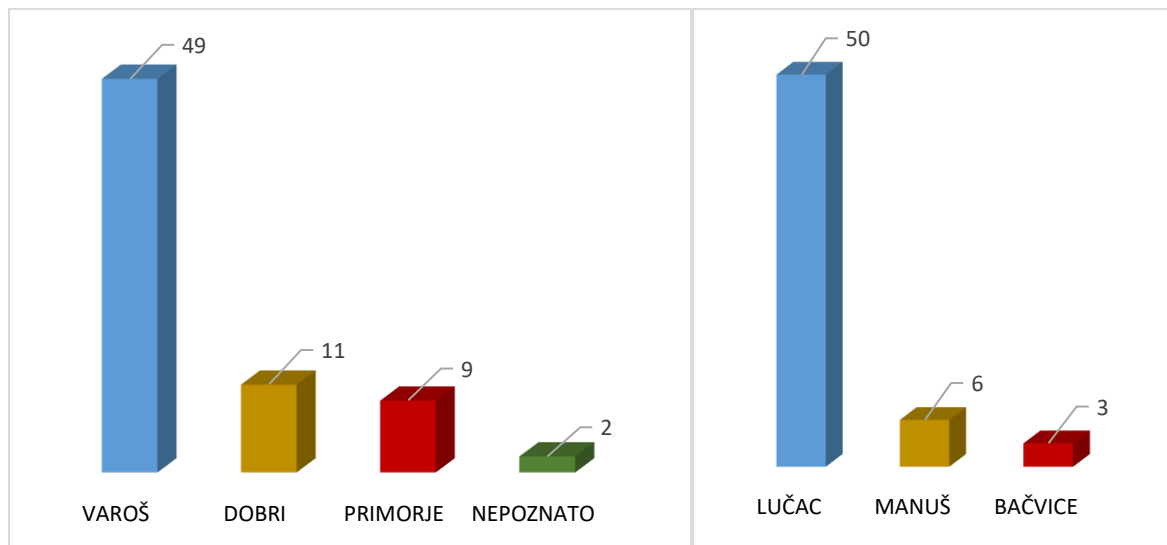
Spol	Sveti Križ	Sveti Dujam	Sveti Petar	Ukupno
Žene	40	17	24	81
Muškarci	31	7	35	73
Ukupno	71	24	59	154

Izvor: NAS, Zbirka parica, parice umrlih župa sv. Križ, sv. Petar i Katedrala, Split

3.5. Ukupan broj umrlih od španjolske gripe prema gradskim četvrtima

Prema podacima o mortalitetu za promatrano razdoblje može se zaključiti da je unutar župe sv. Križ u periodu od početka rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine od posljedica upale pluća, influence i španjolske gripe preminuo ukupno 71 stanovnik. Od toga broja čak 49 preminulih živjelo je u gradskoj četvrti Veli Varoš, 11 u četvrti Dobri, 9 u četvrti Primorje te za dvije osobe nije upisano mjesto boravišta. Prema matičnim knjigama od ukupnog broja jedna osoba s predjela Primorje te druga s predjela Veli Varoš su preminule od posljedica influence, dok je s predjela Primorje od posljedica španjolske gripe preminuo muškarac koji je po zanimanju bio postolar u 1918. godini i žena iz Velog Varoša u 1919. godini. Potrebno je napomenuti kako je u to doba župa sv. Križ brojala najviše domaćinstava, njih 3.578 tj. i najveći

broj stanovnika. Župa sv. Petar, kojoj su pripadali predjeli Lučac, Manuš, Bačvice i Pojišan brojala je ukupno 2.125 domaćinstava. U ovoj župi od posljedica upale pluća preminulo je ukupno 59 ljudi. Od četiri gradske četvrti najnaseljenija bila je Lučac, a upravo u toj četvrti od pneumonije zabilježen je najveći broj smrtnih slučajeva, čak njih 50 (Slika 13).

Slika 13. Prostorna distribucija umrlih od pneumonije, influence i španjolske gripe u razdoblju od rujna 1918. do ožujka 1919. godine

Izvor: NAS, zbirka parica, parice umrlih župa sv. Križ, sv. Petar i Katedrala, Split

Spomenute razlike u mortalitetu unutar gradskih četvrti uvjetovalo je više faktora. Ponajprije gustoća naseljenosti odnosno zbijenost stanovanja i to zbog prekida gradnje novih stambenih objekata. Također, gradska infrastruktura je bila zapuštena s neuređenim ulicama, lošim i nepotpunim kanalizacijskim i vodovodnim sustavom, te neriješenim pitanjem javne čistoće. Uz navedeno, od presudne je važnosti bila socijalna struktura stanovništva gradskih četvrti. Naime, doseljavanjem pridošlica iz splitskog zaleđa, još od 12. stoljeća, uz Dioklecijanovu palaču nastajala su nova naselja tj. *varoši*, koja nisu bila dio grada niti su se tada smatrali gradskom cjelinom. Tako je na istoku grada nastalo težačko predgrađe Lučac, na zapadu podno Marjana težačko-ribarsko Veli Varoš, dok se krajem 18. stoljeća sjever grada širi te nastaju predgrađa Manuš i Dobri (Šegvić, 2012). „Drži se da su Lučani došli iz Poljica, oni iz Velog Varoša iz Kaštela, a oni iz Manuša i Dobrog iz sinjske okolice“ (Šegvić, 2012: 168). Stanovnici novih naselja su bili seljaci koji su za imućne Splicićane obrađivali zemlju i čuvali stoku. Glavna zanimanja su u novim naseljima bila poljoprivreda, stočarstvo te razni privatni obrti poput bačvara, kovača, stolara i drugo (Braica, 1993). Skromne kamene kuće izgrađene u spomenutim prigradskim naseljima bile su gusto zbijene jedna uz drugu, bez arhitektonskog planiranja, te bez građevinskih zahtjeva poput izolacije i sustava prozračivanja. Za razliku od

njih, stanovništvo Grada je činilo plemstvo i građani koji su se po ekonomskim mogućnostima dijelili na bogatije koji su bili trgovci i posjednici te siromašniji koji su bili obrtnici i ribari (Braica, 1993). U konačnici u središnjem dijelu odnosno u Gradu je živjelo bogatije stanovništvo za razliku od stanovništva u novim naseljima što se može smatrati temeljem za širenje zaraznih bolesti, pa tako i španjolske gripe u 1918. godini.

Na obolijevanje stanovništva zasigurno je utjecala i ekonomska razvijenost stanovništva novih naselja. Kako je već istaknuto, nedostatak osnovnih namirnica u gradu, visoke cijene, uz niska prosječna primanja od 100 kruna opterećivali su stanovništvo. Uz to, problem je često bio u nedostatku drva za ogrjev zbog čega su građani tijekom zimskog perioda bili suočeni s nemogućnošću adekvatnog grijanja u svojim domovima. Sve navedeno svakako je utjecalo na ozdravljenje od bolesti. Naime u takvim okolnostima samo su bogatiji građani mogli sebi priuštiti mirovanje za vrijeme bolesti, dok su oni gladni kruha sigurno bili primorani raditi bez obzira na svoje zdravstveno stanje. Također siromašniji građani nisu bili u mogućnosti priuštiti dolazak liječnika, a mnogi nisu imali niti za hranu i lijekove koji su im bili potrebni za daljnje liječenje. Nadalje, opskrbljenost gradskih kvartova vodom također je imala veliki utjecaj na širenje bolesti i mortalitet uzrokovan istom. Godine 1880. izvršen je popravak starog Dioklecijanovog vodovoda te je puštena voda na dvije „česme“ u gradu koje su se nalazile u blizini gradskog kazališta i pokraj crkve svetog Frane. Kasnije su iste napravljene u prostoru zapadno od palače koji se nazivao Pistura te u Lučcu. Upravo na spomenutim česnama i bunarima gradsko stanovništvo se opskrbljivalo vodom, no kada bi u ljetnim mjesecima presušili bili su prisiljeni kupovati vodu na „vidra“ iz bunara koji su se nalazili u četvrti Manuš i Dobri. Iako je već 1900. godine postojala potreba za preuređenjem vodovoda, tek je 1912. godine općinska uprava pokrenula pitanje njegovog uređenja, no početkom ratnih zbivanja radovi su bili obustavljeni (Radica, 1931). Tijekom rata rađeni su tek manji popravci na vodovodu zbog čega je vodovodni sustav bio u lošem stanju. „Kako je međutim u ljetno doba 1919, radi trošnosti i nedostatnosti razvodne mreže, na više mjesta u gradu manjkalo vode, trebalo je hitno tome doskočiti“ (Radica, 1931: 140).

Gradska vodovodna mreža 1918. godine bila je duga 13,5 kilometara, no na istoj je bilo samo 672 priključka (Radica, 1931). Iz priloženog broja stambenih priključaka za vodu jasno je da je mali dio kućanstava imao riješeno pitanje opskrbe pitkom vodom što se zasigurno odrazilo na samu higijenu stanovništva, njihovih domova, no i na širenje bolesti koja se prenosila kapljičnim putem i kontaktom stanovnika. Rat je osim gradnje vodovodnog sustava uvjetovao obustavu radova i na gradskoj kanalizaciji, koji su bili započeli 1912. godine (Radica, 1931). Kanalizacijski sustav nije bio adekvatan u najnaseljenijim područjima grada, odnosno

unutar Dioklecijanove palače, na području Velog Varoša te četvrti Lučac što potvrđuje i liječnik Rafo Ferri koji navodi: „Dioklecijanova palača predstavlja najstariji dio Splita. Daljnja karakteristika tog predjela jesu nečistoća i slaba kanalizacija, koja ni u čitavom gradu nije još sistematski provedena. Kanalizaciju u nekim dijelovima Dioklecijanove palače nadomještaju nekoliko kloaka, koje se nalaze u podzemnim prostorijama bivšeg carskog dvora, radi čega su i naši arheolozi već dizali svoj glas. Veli Varoš, koji do nedavno predstavljao jedno veliko selo, još uvijek je u većini zadržao primitivan karakter. U prvom redu se opaža nedovoljna kanalizacija, koja još nije svukud dovršena i koja se još negdje nadomješta mrtvim prostorima između kuća, a do u zadnje doba i poluotvorenim kanalima u nekim ulicama. S tim je u vezi i pomanjkanje vode u čitavom gornjem dijelu Velog Varoša... Isti motivi vrijede i za Radunicu...“ (Ferri, 1925: 25).

U novim naseljima Veli Varoš, Dobri i Lučac pitanje javne čistoće nije bilo riješeno sve dok općina u predgrađima nije riješila pitanje kanalizacije, uredila ulice i opskrbu vodom. „Nakon rata vladale su u gradu, a osobito u predgrađima upravo dezolatne¹¹ prilike u pogledu javne čistoće. Po uvriježenom običaju, gradsko smeće predavalo se je težacima, da ga oni odnesu u polja ili na periferiju. Međutim često bi se događalo da bi težaci smeće ostavljali po svojim đubrištima ili bi ga prenosili i bacali na periferiji blizu javnih cesta što je pružalo vrlo rđavu sliku“ (Radica, 1931: 110). Takvu sliku grada tijekom 1918. godine potvrđuju i novinski članci lista Novo doba u kojima se navodi: „Pričaju nam liječnici, koji moraju da zalaze k bolesnicima po predgrađima, da je upravo nepodnošljiv smrad i nečistoća po dvorištima u Varošu. A sad osobito bi se valjalo paziti, kad ovako nemilice hara zaraza. U interesu je samih stanara, da im bude čisto oko kuće, da se ne kupe na nečiste klice svake bolesti“ (ND, 24. 10. 1918.: 3). Osim higijene ulica, higijena stanova također nije bila zadovoljavajuća. Uzrok tome je bio manjak stambenog prostora, točnije pretrpanost stanova s obzirom na broj članova obitelji, no ni potrebnu ventilaciju, a mnoga kućanstva su zbog istoga bila izložena vlazi (Ferri, 1925). Sve spomenuto upućuje na zaključak da su općenito higijenske navike stanovništva bile na niskim razinama što je sigurno pružilo povoljne uvjete za razvoj bolesti.

Iako je već prije rata potaknuto pitanje plana razvitka grada kako bi se zaustavila „primitivna građenja“ i kako bih se uspostavila „regulacija i asanacija¹²“ postojećih dijelova grada zbog čega je napravljen Regulacijski plan koji kasnije nije proveden zbog ratnih zbivanja.

¹¹ Dezolatan – 1. koji je ožalošćen; neutješan, očajan, nesretan, izgubljen, jadan, beznadan, dešperatan; 2. koji je napušten, ostavljen (URL 9)

¹² Asanacija – med. skup koordiniranih postupaka za sprečavanje širenja opasnih zaraznih i socijalnih bolesti [asanacija zemljišta] (URL 10)

Tek je novim planom 1925. godine predviđeno saniranje ulica u starim gradskim kvartovima Veli Varoš, Lučac i Dobri, te unutar Dioklecijanove palače. Osim cesta unutar palače predviđeno je i higijensko saniranje stanova. Građevinski razvitak Splita uslijedio je tek poslije 1925. godine nakon čega su stvoreni uvjeti za izgradnju novih cesta, a time i za izgradnju novih stambenih prostora. Time su osigurani uvjeti za provođenje sustava kanalizacije, plina i električne rasvjete te uređenje vodovoda. Tijekom 1918. i 1919. godine u Splitu nije bilo građevne aktivnosti odnosno 1918. godine u Splitu izdano je 25 građevinskih dozvola, no nije izgrađena ni jedna stambena zgrada, već je izvršena samo jedna nadogradnja stana. U 1919. godini su izgrađene tek četiri nove stambene zgrade te 18 novih stanova (Radica, 1931). Nadalje, medicinska skrb najvažniji je faktor zdravlja pučanstva. No, u ratnoj 1918. godini upravo zdravstvo je na razini općine imalo jedan od najnižih prihoda, iznosio je 6.930,26 kruna (Radica, 1931). Zbog izrazito niskih prihoda grad se nalazio u poteškoćama. Bolnicama na području Splita zbog navedenog razloga nije mogao biti osiguran dodatni prostor za smještaj bolesnika, a time najvjerojatnije ni dovoljan broj medicinskog osoblja ni potrebni lijekovi. Ono malo liječnika, koji nisu bili poslani na ratišta diljem Europe, imalo je poteškoća u pristupu domaćinstvima bolesnika. Takvo financijsko stanje zdravstva moguće je u velikoj mjeri utjecalo na širenje zaraze, no i smrtnost građana.

3.6. Kretanje ukupnog broja umrlih od španjolske gripe prema Registru Državne bolnice u Splitu

Splitska pokrajinska bolnica tijekom 1918. i 1919. godine nije imala zadovoljavajuće kapacitete za prihvatanje bolesnika koji su dolazili s područja grada i njegove šire okolice. Kako je već navedeno raspolagala je s tek 150 kreveta, pa je jasno da je tek dio bolesnika, neovisno o vrsti bolesti mogao biti primljen na liječenje što je razmjerno mali broj s obzirom na veličinu područja koje je gravitiralo istoj. Prema podacima iz registra Državne bolnice u Splitu vidljivo je kako je najzastupljeniji uzrok smrti tijekom ratne 1918. godine bila upala pluća (pneumonija) od koje je preminula gotovo četvrtina pacijenata. Problem proučavanja i obrade podataka javio se kod petine hospitaliziranih budući da dio podataka ili nije upisan ili gotovo nije čitljiv. Treći najčešći uzrok smrti je bio gastroenteritis, bolest koja je najčešće posljedica unosa kontaminirane hrane ili tekućine. Uz spomenute veliki broj slučajeva je upisan kao *debilitas vitae* ili životna slabost, koja je bila najčešći uzrok smrti kod djece. Broj preminulih od tuberkuloze je bio neznatan s obzirom na ukupni broj umrlih od iste bolesti po župama.

Za razliku od 1918. u idućoj godini statistička slika najčešćih uzroka smrti je bitno drugačija. U bolnici je te godine glavni uzrok smrti bila životna slabost od koje je preminula približno četvrtina pacijenata, koji su mahom bila djeca iz Nahodišta. U to doba spomenuta ustanova, zvana *Casa di pietà* ili *Kuća od milinja* prema pisanjima Kečkemeta (1964) bila je jedino utočište napuštene djece koja su najčešće ostavljena pred vratima. Većina djece u Nahodištu je umirala zbog nedovoljne količine hrane i njege. Kako bi to spriječili kada je to bilo moguće Nahodište je financiralo seljake iz obližnjih naselja i otoka koji su za naknadu od 9 forinta brinuli o pojedinoj djeci (Kečkemet, 1964). Uz spomenute uzroke smrti ističe se i enetritis¹³. U bolnici je tijekom 1919. godine zabilježeno znatno manje preminulih od tuberkuloze nego u istom periodu po statistici gradskih župa. Upala pluća je također, prema bolničkim zapisima, uzela manji broj života (Tablica 5).

¹³ Pat. histološko oboljenje upale tankog crijeva (URL 11)

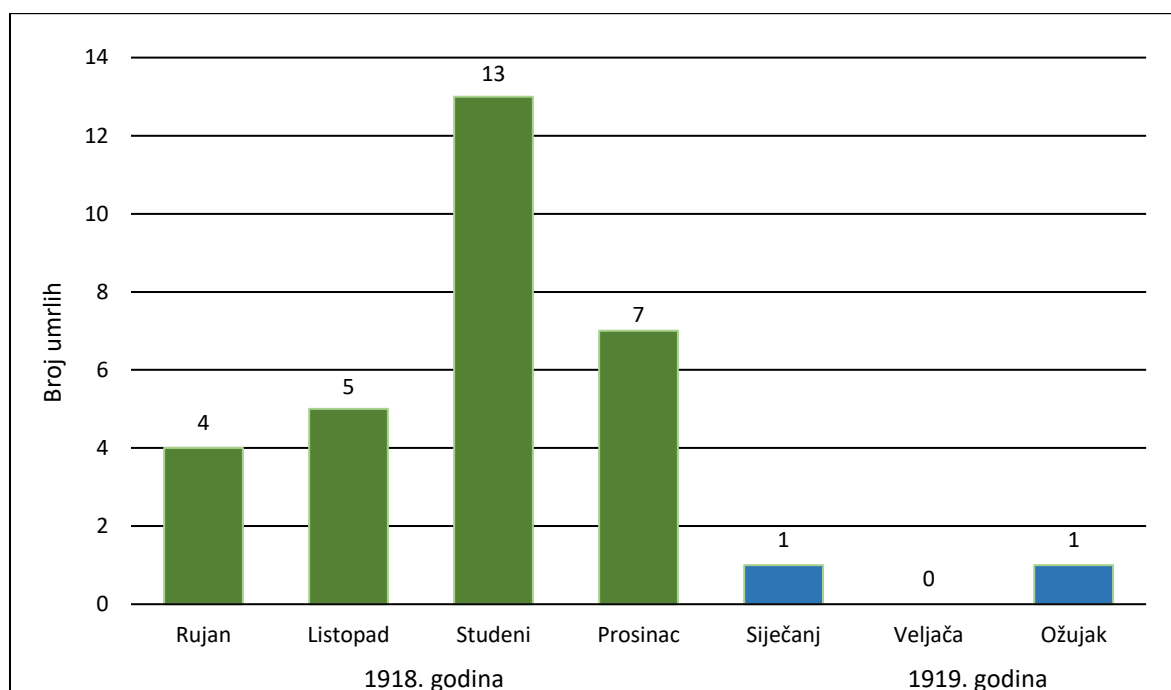
Tablica 5. Ukupni broj umrlih 1918. i 1919. godine unutar Državne bolnice

Uzrok smrti	1918.		1919.	
	Ukupan broj umrlih		Ukupan broj umrlih	
	Broj umrlih	Udio u ukupnom broju umrlih (%)	Broj umrlih	Udio u ukupnom broju umrlih (%)
pneumonija	29	23,02	4	3,77
nepoznato	20	15,87	20	18,87
gastroenteritis	12	9,52	/	/
životna slabost	11	8,73	25	23,58
sepsa	7	5,56	4	3,77
tuberkuloza	5	3,97	9	8,49
hepatitis	4	3,17	/	/
mrtvorodeni	4	3,17	2	1,89
tumor	4	3,17	1	0,94
opekline	3	2,38	/	/
peritonitis	3	2,38	2	1,89
plućni emfizem	3	2,38	1	0,49
pronađeni mrtvi	3	2,38	/	/
zatajenje bubrega	3	2,38	1	0,94
tifus	2	1,59	1	0,94
ozljede trbušne šupljine	2	1,59	2	1,89
tetanus	2	1,59	1	0,94
čir na želudcu	1	0,79	1	0,94
malaria	1	0,79	1	0,94
columbus	1	0,79	/	/
dizeterija	1	0,79	/	/
eclampsia	1	0,79	/	/
enteritis	1	0,79	15	14,15
gripa	1	0,79	/	/
paraliza	1	0,79	2	1,89
starost	1	0,79	1	0,94
frakture	/	/	4	3,77
ozlijede	/	/	3	2,83
sifilis	/	/	2	1,89
bronchitis	/	/	1	0,94
embolija	/	/	1	0,94
gangrene	/	/	1	0,94
zatajenje srca	/	/	1	0,94

Izvor: NAS, Državna bolnica Split, umrli 1905. – 1920.

Praćenjem španjolske gripe u uskom bolničkom kontekstu 1918. godine, a temeljenom na registrima umrlih splitske Državne bolnice, niti jedan upis smrti nije zaveden kao španjolska gripa već je za 29 pacijenata upisana upala pluća kao uzrok smrti. Razlog tome je što je pneumonija sekundarna infekcija, uzrokovana virusom španjolske gripe, koja je dovođila do smrti. U konačnici prateći razvoj i pojavu pneumonije vidljivo je da se španjolska gripa prvi puta pojavila unutar bolnice u rujnu.

Od rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine od upale pluća preminuo je 31 pacijent. Vrhunac mortaliteta zabilježen je u studenom kada je preminulo 13 ljudi (Slika 14). Upravo takva distribucija podataka ukazuje na njeno pojavljivanje za vrijeme jesenskog vala, koji je bio najznačajniji i u ostatku Hrvatske.

Slika 14. Distribucija mortaliteta uzrokovanog upalom pluća u splitskoj bolnici za razdoblje od rujna 1918. do ožujka 1919. godine

Izvor: NAS, Državna bolnica Split, umrli 1905. – 1920.

Spolna struktura smrtnih slučajeva u splitskoj bolnici pokazuje da je od španjolske gripe preminulo 67,74 % muškaraca (21), dok je od iste umrlo 32,26 % žena (10). Promatrajući dobnu distribuciju može se zaključiti kako je jednaki broj preminulih bio u skupini od 10 do 19 godina, te u dvadesetim i četrdesetim godinama života što je iznosilo 67,74 % ukupno umrlih.

U 1918. godini najveći broj ukupno umrlih u bolnici činila su djeca iz Nahodišta, njih 30. Preminulih s područja Splita je bilo ukupno 24, dok je za njih 11 nepoznato mjesto stanovanja. U splitskoj bolnici pomoć su tražili pacijenti iz šire okolice grada, od kojih je

najveći broj bio s otoka Brača, njih 10. Osim lokalnog stanovništva u bolnici je zdravstvena skrb pružena petorici muškaraca od kojih su trojica bila iz Beča, Brandenburga i Salzburga dok su dvojica bila s područja Galicije. Spomenuti muškarci preminuli su od sekundarne infekcije upale pluća. Upravo je 44-godišnji pacijent iz Beča bio treći preminuli u bolnici tijekom rujna. Druga dvojica, 36-godišnjak iz Salzburga i 19-godišnjak iz Brandenburga preminuli su tijekom studenoga.

U razdoblju od početka rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine od posljedica upale pluća u splitskoj Civilnoj bolnici preminula je ukupno 31 osoba, od kojih je s područja Splita bilo njih petero, te jedna djevojčica, štićenica Nahodišta. Za najveći broj smrtnih slučajeva od posljedica pneumonije nema relevantnih podataka o mjestu stanovanja, uglavnom nisu upisani ili su upisani nečitko. Zbog nedostatka podataka detaljnija analiza umrlih bolničkih pacijenata od španjolske gripe po gradskim četvrtima nije bila moguća.

4. Rasprava

Pregledom registra umrlih splitske Državne bolnice za period srpnja i kolovoza utvrđeno je da su kroz navedene mjesece preminule 23 osobe, no tek tri od posljedica upale pluća. Matične knjige umrlih također potvrđuju nizak udio umrlih od posljedica upale pluća u razdoblju od travnja do kraja kolovoza. Kako iste prikazuju samo broj umrlih, no ne i oboljelih nije moguće odrediti obujam, početak ni kraj proljetnog vala. Značajniji porast oboljelih zabilježen je u rujnu, no po broju smrtnih slučajeva vrhunac epidemije bio je u listopadu i studenom, nakon čega tijekom prosinca jenjava. Na području Splita u periodu od početka rujna do konca prosinca 1918. godine registrirana su 128 smrtna slučaja od upale pluća kao posljedice koju uzrokuje virus španjolske gripe. Prema registru splitske Državne bolnice tijekom istog razdoblja preminulo je 29 pacijenata, dok je tijekom listopada i studenog, u vremenu kada je pandemija dosegla svoj vrhunac od posljedica španjolske gripe u bolnici preminulo 19 pacijenata. Tako mali broj bolesnika sa smrtnim ishodom ne može se objasniti djelotvornom medicinskom njegom, već je izglednije da su oskudni kapaciteti za smještaj bolesnika s područja grada i okolice bili presudni faktor niskog bolničkog mortaliteta. Tijekom 1918. godine na području grada u vlastitim domovima i bolnicama preminulo je ukupno 754 bolesnika. Iako je najčešći uzrok smrti bila upala pluća, stanovništvo je umiralo i od drugih bolesti, poput tuberkuloze koja je bila drugi najučestaliji uzrok smrti na području grada. Pandemija španjolske gripe specifična je po tome što je prouzročila iznimno visok mortalitet u relativno kratkom vremenskom razdoblju. Zbog svega spomenutog možemo zaključiti da je upravo španjolska gripa bila i najveći uzročnik morbiditeta u Splitu tijekom 1918. godine čime je Hipoteza 1. potvrđena.

U prva tri mjeseca 1919. godine bolest je i dalje prisutna na području grada, no broj oboljelih je znatno niži u usporedbi s razdobljem od početka rujna do kraja prosinca 1918. godine. Tijekom spomenutog razdoblja unutar bolnice tek dvije osobe umiru od posljedica upale pluća. Usporedno statistički podaci matičnih knjiga umrlih ukazuju da je u navedenom razdoblju umrlo 19 osoba.

Iako je nekolicina istraživanja pokušavala dokazati da je smrtnost od španjolske gripe bila klasno neutralna, suvremena istraživanja su pokazala znatne razlike u mortalitetu između različitih socijalnih skupina. Prema Mamelund (2006) mortalitet od španjolske gripe u 1918. godini bio je znatno viši kod socijalnih skupina nižeg ekonomskog statusa, s lošijim životnim ponajprije stambenim uvjetima (Milovan Delić, 2020). Najviše smrtnih slučajeva od španjolske gripe u razdoblju od rujna 1918. do ožujka 1919. zabilježeno je u gradskoj četvrti Veli Varoš i

Lučac, odnosno u novim naseljima (varošima) koja su se nalazila s lijeve i desne strane Dioklecijanove palače. Stanovnici novih naselja bili su težaci odnosno siromašni seljaci. Zarađivali su tako što su za imućne Splićane obrađivali zemlju i čuvali stoku. Većinom su se bavili poljoprivredom, stočarstvom i raznim privatnim obrtima. Domovi u kojima su živjeli bili su vrlo skromni. Njihova niska primanja i ratna situacija često su bila uzrok nedostatku hrane, a osim toga važno je napomenuti kako je tek mali dio kućanstava imao pitku vodu i mogućnost primjerene higijene. Zbog svega navedenoga seljaci u varošima nisu imali mogućnost odlaska liječniku zbog čega su posljedice od španjolske gripe pokušavali liječiti sami u svojim domovima. Takva neadekvatna skrb u velikom broju slučajeva dovodila je do smrti. Suprotno stanovnici grada bili su uglavnom plemići i bogatiji građani. Njihovi uvjeti života bili su daleko iznad onih u novim naseljima što se može uzeti kao relevantan razlog sporijeg i manjeg širenja zaraze španjolske gripe. U konačnici od upale pluća, španjolske gripe i influence, na području župe Katedrala kojoj su pripadali bogatiji građani od rujna 1918. godine i prva tri mjeseca 1919. godine preminule su 22 osobe. U župama sveti Križ i sveti Petar, kojima su pripadale varoši od istih bolesti preminulo je ukupno 132 osobe. Na temelju toga može se zaključiti kako je uistinu veća stopa smrtnosti zabilježena kod stanovništva slabijeg ekonomskog statusa čime je potvrđena Hipoteza 2.

Statističkom analizom umrlih po dobi utvrđeno je da je na području Splita najviše umrlih bilo u dobi od dvadeset do četrdeset godina. Ista dobna distribucija zabilježena je i unutar bolnice, gdje je znatan broj preminulih pacijenata bio u dobi do dvadeset godina. U istraživanjima koja su provedena u europskim zemljama zamjetan je trend povećane smrtnosti kod muške populacije. U Splitu je bila izraženija dominacija ženskog mortaliteta kao i u istraživanim prostorima u ostatku Hrvatske, izuzev grada Pule (Delić Milovan, 2020). Prema matičnim knjigama umrlih, na području grada Splita zabilježena je veća smrtnost kod osoba ženskog spola. Umrlo je 81 žena i 73 muškarca. Razlog tome može biti nedostatak muške radne snage u gradu zbog odlaska na ratišta i primoranost osoba ženskog spola da obavljaju razne poslove kako bi osigurale potreštine, no i briga o djeci i starijima unutar kućanstva. Uz spomenuto na visoku smrtnost žena zasigurno su utjecale i oskudne prehrabene mogućnosti te općenito siromaštvo, nestašica i loši uvjeti života. Na temelju navedenih podataka Hipoteza 3. nije potvrđena.

Tadašnje novine su većinom bile posvećene političkim pitanjima. O španjolskoj gripi tijekom srpnja i kolovoza 1918. godine napisan je tek poneki kratki članak koji su se nalazili u rubrici Razne vijesti i Gradske vijesti, na trećoj ili četvrtoj stranici novina. Većina tih izvještaja odnosila se na događanja i razvoj epidemije u zemljama Europe. Bolest se počela pozornije

pratiti tek nakon što se znatno proširila gradom. Tijekom vrhunca epidemije, u listopadu novine sve češće izvještavaju o događanjima u gradu o širenju bolesti i mortalitetu. U istom periodu novinsko uredništvo često kritizira gradske vlasti zbog nepoduzimanja primjerenih mjera kako bi se smanjio porast dnevnog broja umrlih. Vlasti tek koncem listopada putem novinskih članaka izvještavaju građane o ozbiljnosti bolesti te ih upućuju na izvršavanje potrebnih preventivnih mjera. Nakon proglašenja kraja rata vijesti o španjolskoj gripi u novinama su sve rjeđe, te je većina članka posvećena novonastaloj političkoj situaciji. Takav pristup izvještavanja javnosti o bolesti koja je zahvatila gotovo cijeli svijet, u trenutku njezinoga vrhunca nije bila dovoljna kako bi se podigla razina svijesti o ozbiljnosti situacije čime je također potvrđena i Hipoteza 4.

5. Zaključak

Španjolska gripa u Splitu se pojavila u srpnju 1918. godine. Analizom matičnih knjiga umrlih župa sveti Petar, sveti Križ i Katedrala u 1918. godini utvrđen je vrhunac zaraze tijekom listopada, no bolest je u gradu prisutna sve do konca ožujka 1919. godine. Split su zahvatila dva vala pandemije. Proljetni val koji je zahvatio sve tri župe je bio znatno blaži, u odnosu na jesenski, s razmjerno niskim stopama mortaliteta. Bolest je zahvatila sve tri gradske župe, no različitim intenzitetom. Najviše preminulih zabilježeno je u župi sveti Križ, unutar gradske četvrti Veli Varoš te u župi sveti Petar, odnosno u gradskoj četvrti Lučac, a najmanje u župi Katedrala koja je obuhvaćala stari dio grada, Dioklecijanovu palaču i usko vezani prostor uz palaču. Uzrok spomenute distribucije mortaliteta unutar gradskih četvrti može se povezati sa socijalnim aspektima, odnosno s nižim socijalnim statusom stanovnika unutar novih naselja koja su uglavnom činili težaci. Na području grada od početka rujna do konca ožujka od posljedica španjolske gripe smrtno je stradao 154 stanovnika, dok je unutar bolnice u istom periodu preminula 31 osoba. Unutar svojih domova većinom su umirale žene, no u bolnici je znato više muškaraca podleglo posljedicama bolesti. Od ukupnog broja smrtno stradalih, najviše osoba je bilo u dobi od dvadeset do četrdeset godina, no znatan broj umrlih su činili mladi do dvadesete godine života.

Iako se građane putem novina izvještavalo o španjolskoj gripi, informacije su bile kratke, štire i nedovoljno informativne. Takav pristup zasigurno je utjecao na naglo i brzo širenje bolesti među stanovništvom. Gradske vlasti su također prekasno reagirale s obzirom na ozbiljnost situacije koja je snašla građane. Uz mjeru zatvaranja školskih ustanova nije pravovremeno poduzeta niti jedna mjera kako bi se ograničilo širenje bolesti. Tek nakon što je pandemija dosegla svoj vrhunac naređeno je čišćenje gradskih ulica i upućene su informacije o prevenciji širenja zaraze. Također, uveden je niz zabrana poput okupljanja, posjećivanja bolesnika, održavanja žalovanja i dr. Medicinska skrb, kao najvažniji faktor zaštite građana je potpuno zakazala jer ionako malom broju liječnika nisu bili osigurana sredstva za rad. Intervencije vlasti su se dogodile neposredno pred izlazak Hrvatske iz Austro-Ugarske Monarhije zbog čega su spomenute preventivne mjere zanemarene od strane stanovnika koji su se okupljali na gradskim ulicama u slavlju. Takav razvoj situacije zasigurno je pridonio daljnjem širenju i većoj smrtnosti od posljedica španjolske gripe.

6. Literatura

- 1) Ansart, S., Pelat, C., Boelle, P.V., Carrat, F., Flahault, A., Valleron, A. J. (2009): Mortality burden of the 1918-1919 influenza pandemic in Europe, *Influenza and Other Respiratory Viruses*, 3(3), 99-106.
- 2) Anušić, N. (2015): *U sjeni velikog rata Pandemija španjolske gripe 1918. – 1919. u sjevernoj Hrvatskoj*, Srednja Europa, Zagreb.
- 3) Braica, S. (1994): Skica pučkih običaja u splitskim varošima, *Etnološka tribina*, 24(17), 167-177.
- 4) Crosby, W. A (1976): Epidemic and peace 1918., *Cambridge journals medical history*, 22(1), 111.
- 5) Cvetnić, Ž., Savić, V. (2018): Prije 100 godina španjolska gripa „majka“ svih pandemija poharala je svijet, *Veterinarska stanica*, 49(5), 333-341.
- 6) Delić Milovan, I. (2014): Vijesti o španjolskoj gripu u puljskom dnevniku Hrvatski list, *Tabula: časopis filozofskog fakulteta*, 12(12), 173-182.
- 7) Delić Milovan, I. (2020): Španjolska gripa 1918. – 1919. u Puli: urbana slika pandemije, *Historijski zbornik*, 73(29), 313-331.
- 8) Dorčić, R., Eterović, I. (2017): Demografske promjene uslijed Prvog svjetskog rata na području župa Lovran i Mune, *Humanističko društvo Histria*, 85-106.
- 9) Dorčić, R., Buterin, T., Eterović, I., Muzur, A. (2019): Rijeka and Its Surroundings in 1918 – 1919: The Public Impact and the Image of the Epidemic, *History in Flux: Journal of the Department of History*, 1(1), 123-133.
- 10) Fatović Ferenčić, S., Šain, S. (2020): Španjolska gripa kao uzrok smrti u Zagrebu 1918. godine, *Liječnički vjesnik*, 142(3-4), 104-106.
- 11) Ferri, R. (1925): *Tuberkuloza u Splitu i asanacija grada*, Dispanzer za grudne bolesti u Splitu, Splitska društvena tiskara, 1-33.
- 12) Hutinec, G. (2006): Odjeci epidemije „španjolske gripe“ 1918. u hrvatskoj javnosti, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 38(1), 227-242.
- 13) Huzjan, V., Benko, G. (2020): Španjolska gripa i drugi uzroci smrti u Varaždinu od 1918. do 1920. godine, *Radovi zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 31(31), 1-22.
- 14) Jelaska Marjan, Z. (2009): *Grad i ljudi: Split 1918. – 1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- 15) Jelinić, M. (2013): Epidemija španjolske gripe na Kanfanarštini 1918. godine mikrohistorija jednog kraja, *Dvegrajski zbornik 2*, 161-177.

- 16) Johnson, P. A. S. N., Muller, J. (2002): Updating the accounts: global mortality of the 1918 – 1920 "Spanish" influenza pandemic, *Bulletin of the History of the Medicine*, 76(1), 105-115.
- 17) Jordan, E. O. (1928): Epidemic Influenza: A Survey, *American Medical Association*, Chichago.
- 18) Kečkemet, D. (1964): *Stara splitska bolnica 1794. – 1964.*, Novinsko-izdavačko poduzeće "Slobodna Dalmacija", Split.
- 19) Kliman Grabar, G. (2021): Stanovništvo župe Svetvinčenat 1909. – 1918. mirnodopsko vs. ratno vrijeme, *Sveučilište Jurja Dobrile*, 1-128.
- 20) Korenčić, M. (1979): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857 – 1971.*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- 21) Kurdrjavcev, A. (2002): *Ča je pusta londra*, Marjan tisak, Split.
- 22) Machiedo-Mladinić, N. (1992): Izgradnja Splita u desetogodišnjem periodu (1918. – 1928.), *Časopis za suvremenu povijest*, 24(2), 115-123.
- 23) Machiedo-Mladinić, N. (1995): Split u prvim poslijeratnim godinama (1918. – 1919.), *Časopis za suvremenu povijest*, 26-27: 120-131.
- 24) Mišur, I. (2019): Španjolska gripa u dolini Neretve, *Acta medico-historica Adriatica*, 17(2), 251-268.
- 25) Novak, B. (2005): *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- 26) Olson, R. D., Simonsen, L., Edelson, J. P., Morse, S. S. (2005): Epidemiological evidence of an early wave of the 1918 influenza pandemic in New York City, *National Academy of Sciences of the United States of America*, 102(31), 11059-11063.
- 27) Pantić, J., Marjan, M. i Lovrić, A. (2006): Španjolska gripa u Zagrebu, *Povijest u nastavi*, 142(3-4), 105-115.
- 28) Patterson, D. K., Pyle, F. F. (1991): The Geography and mortality of the 1918. influenza pandemic, *Bulletin of the History of Medicine*, 65(1), 4-21.
- 29) Piplović, S. (2000): Početak gradnje modernih bolnica u Dalmaciji, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU*, 43, 311-340.
- 30) Radica, B. (1931): *Novi Split: monografija grada Splita od 1918 – 1930 godine*, Split.
- 31) Šegvić, E. (2012): Dva projekta iz Plinarske ulice, *Kulturna baština*, 38, 89-110.
- 32) Šušnjara, M. I., Smoljanović, A., Smoljanović, M., Vejić, M. (2017): Doktor Josip Škarić (1887. – 1975.) – pionirski pothvati na polju javnog zdravstva na području Dalmacije u prvoj polovici 20. stoljeća, *Acta Medica Croatica*, 71, 319-326.

33) Vaughan, T. V. (1921): *Influenza An epidemiologic study*, The American journal of hygiene, Baltimore.

34) Vonić, M. (2014): Španjolska gripa u Osijeku 1918., *Scrinia Slavonica*, 14(1), 217-234.

7. Izvori

1) Nadbiskupski arhiv Split, zbirka parica, župa sveti Petar, parice umrlih 1905. - 1920.

2) Nadbiskupski arhiv Split, zbirka parica, župa sveti Križ, parice umrlih 1911. - 1920.

3) Nadbiskupski arhiv Split, zbirka parica, župa Katedrala, parice umrlih 1900. - 1920.

4) Nadbiskupski arhiv Split, Državna bolnica Split, parice umrlih 1905. - 1920.

Dnevne novine

1) Dom i svijet, br. 21, studeni 1918., naklada knjižare L. Hartman, Zagreb, Sveučilišna knjižnica u Splitu, II 11 (A) 7-15, Split.

2) Jadran, Split, br. 17, veljača 1919., naklada Leonova tiskara, Split, Sveučilišna knjižnica u Splitu, II 3 A 1, Split.

3) Novo doba, lipanj 1918. – veljača 1919., Nakladno društvo s.o.j., Sveučilišna knjižnica u Splitu, II 6 A 1 - II 6 D 13, Split.

4) Zadrukar, br. 10, listopad 1918., Zadružni savez Dalmacije, Sveučilišna knjižnica u Splitu, II-9241. - II 8 D 22-37, Split.

5) Zora, br.3, studeni 1918., Nakladno društvo s. o. j., Sveučilišna knjižnica u Splitu, II 2 C 8, Split.

Internetski izvori podataka

URL 1: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pandemija, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=46397>, 14.01.2022.

URL 2: Lessons from the 1918 – 1919 Spanish Flu Pandemic in Africa, Africa Center for Strategic Studies, <https://africacenter.org/spotlight/lessons-1918-1919-spanish-flu-africa/>, 8.1.2021.

URL 3: Hrvatski jezični portal, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, 30.10.2021.

URL 4: Ivanišević, M. (2019): Očni odjel u staroj splitskoj bolnici, <http://docplayer.rs/201720636-O%C4%8Dni-odjel-u-staroj-splitskoj-bolnici.html>, 29.8.2021.

URL 5: Marović, T. (2020): Korono, di si bila 1580.? Sad nam je karantena na Duilovu, a nekad je splitski lazaret bio najjači na Jadranu i nezaraženost robe jamčila se životom!

<https://slobodnadalmacija.hr/split/korono-di-si-bila-1580-splitski-lazaret-bio-je-najjaci-na-jadranu-a-nezarazenost-robe-jamčila-se-zivotom-1008932>, 29.8.2021.

URL 6: Kalomel, <https://hr2.wiki/wiki/Calomel>, 30.10.2021.

URL 7: Splitski kažiput., Digitalne zbirke Gradske knjižnice Marka Marulića Split, <https://digitalnezbirke.gkmm.hr/object/view/10056>, 1.11.2021.

URL 8: Plan grada Splita : stanje godine 1914. / crtano u Tehn. grad. uredu općine Split., Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=view.dz&id=10382>, 29.10.2021.

URL 9: Hrvatski jezični portal, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, 30.10.2021.

URL 10: Hrvatski jezični portal, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, 30.10.2021.

URL 11: Hrvatski jezični portal, <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, 30.10.2021.

8. Popis tablica

Tablica 1. Broj umrlih od upale pluća u župi sveti Križ, sveti Petar i Katedrala za vrijeme proljetnog vala u 1918. godini.....	38
Tablica 2. Ukupan broj umrlih i broj umrlih od upale pluća prema razdobljima 1918.....	41
Tablica 3. Broj umrlih po župama od pneumonije, influence i španjolske gripe od početka rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine prema dobnoj raspodjeli	43
Tablica 4. Broj umrlih po župama od pneumonije, influence i španjolske gripe od početka rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine prema dobnoj raspodjeli	44
Tablica 5. Ukupni broj umrlih 1918. i 1919. godine unutar Državne bolnice	50

9. Popis slika

Slika 1. Karta Splita 1914. godine.....	33
Slika 2. Širenje epidemije španjolske gripe svijetom.....	8
Slika 3. Pokrajinska bolnica u Splitu	20
Slika 4. Splitska bolnica za zarazne bolesti.....	21
Slika 5. Članak o proboju Španjolske gripe u Splitu.....	22
Slika 6. Novinski članak s naputcima o preventivnim mjerama suzbijanja španjolske gripe	29

Slika 7. Matična knjiga umrlih župe sveti Križ.....	35
Slika 8. Usporedba preminulih od pneumonije i tuberkuloze u 1918. i 1919. godini.....	36
Slika 9. Udio različitih bolesti od ukupnog broja preminulih u 1918. godini.....	37
Slika 10. Udio različitih bolesti od ukupnog broja preminulih u 1919. godini.....	38
Slika 11. Matična knjiga umrlih župe sveti Petar.....	39
Slika 12. Kretanje broja umrlih od pneumonije u splitskim župama sv. Križ, sv. Petar i Katedrala od rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine.....	42
Slika 13. Raspodjela broja umrlih od početka rujna 1918. do kraja ožujka 1919. godine po gradskim četvrtima župa sv. Križ i sv. Petar.....	45
Slika 14. Distribucija upale pluća unutar bolnice od rujna 1918. do konca ožujka 1919. godine	51

10. Sažetak

Cilj je rada istražiti pojavu i utjecaj španjolske gripe u gradu Splitu tijekom 1918. i 1919. godine. Za utvrđivanje i opisivanje pojavnosti španjolske gripe na prostoru grada korištene su matične knjige umrlih župa sveti Križ, sveti Petar i Katedrala te registar umrlih splitske Državne bolnice. Pomoću spomenutih dokumenata prikupljeni su podatci o broju umrlih, te o njihovom spolu i dobi. Na temelju prikupljenih podataka provedena je deskriptivna statistička analiza. Prvi smrtni slučajevi pojavili su se početkom rujna 1918. godine, no vrhunac epidemije je bio u listopadu i studenom. Najveći broj umrlih zabilježen je u župi sveti Križ, a najmanji u župi Katedrala. Većina umrlih bila je u dobi od 20-40 godina života, te je smrtno stradao veći broj žena. Analizom novina Novo doba utvrđeno je da je španjolskoj gripi posvećeno malo medijskog prostora s obzirom na mortalitet koji je uzrokovala.

Ključne riječi: španjolska gripa, pandemija, novine, mortalitet, Split

11. Summary

The aim of the paper was to investigate the occurrence and impact of the Spanish flu in the city of Split during 1918 and 1919. The registers of the deceased of parishes St. Cross, St. Peter and the Cathedral and the register of the dead of the Split State Hospital were used to determine and describe the occurrence of the Spanish flu in the city. With the help of the mentioned documents, data on the number of deaths and their gender and age were collected. Based on the collected data, a descriptive statistical analysis was performed. The first deaths from this disease appeared in early September 1918, but the peak of the epidemic was in October and November same year. The highest number of deaths was recorded in the parish of the St. Cross, and the lowest in the parish of Cathedral. Most of the dead were between the ages of 20 and 40. In addition, a more women died from the consequences of illness. The analysis of Novo doba newspaper confirmed that very little media space was devoted to the Spanish flu even though it caused a high mortality.

Keywords: Spanish flu, pandemic, newspapers, mortality, Split